

Isten végtelen hatalma

Bevitték, és a nagytanács elé állították őket, a főpap pedig elkezdte kihallgatásukat: „Szigorúan megtiltottuk nektek, hogy tanításot annak nevében, és íme, betöltitek az egész Jeruzsálemet tanításotokkal, és ránc akarjátok hárítani annak az embernek a véré.” Péter és az apostolok így válaszoltak: „Istennek kell inkább engedelmeskednünk, mint az embereknek. A mi atyánk Istene feltámasztotta Jézust, akit ti fára függesztve kivégeztetek. Az Isten őt fejedelemmé és üdvözítővé emelte fel jobbjára, hogy megtérést és bűnbocsánatot adjon Izráelnek. Mi pedig tanúi vagyunk ezeknek az eseményeknek, és tanúja a Szentlélek is, akit azoknak adott az Isten, akik engedelmeskednek neki.” (ApCsel 5,27–32)

Isten cselekedetének, akaratának és tervének útjába semmilyen emberi intézkedéssel, döntéssel nem lehet akadályokat állítani. Jézus – ha kellett – még első számú tanítványát is keményen megfeddte (Mt 16,23 és Mk 8,33), amikor az nem Isten, hanem az emberek szerint gondolkodott. Péter ugyanis, aki mai igénkben oly bátran tanúskodik Krisztus keresztyéről, korábban hallani sem akart Jézus haláláról és feltámadásáról: „... Uram, ez nem történhet meg veled!” – mondta (Mt 16,22). Jézus pedig határozott szavakkal állította félre az útból tanítványát, hogy ne akadályozza Isten tökéletesen kigondolt tervének megvalósulását, amely ugyan mind a mai napig sokaknak bolondság és botrány, de azok számára, akik az üdvösség reményességét hordozzák a szívükben, Istennek ereje. „Mert az Isten »bolondsága« bölcsőbb az emberek bölcsességénél, és az Isten »erőtlensége« erősebb az emberek erejénél.” (1Kor 1,25) Sőt, ereje „»erőtlenség által ér célhoz«” (2Kor 12,9b). Mert kétségeink ne legyenek: velünk vagy nélkülnk, de célhoz ér! *Hisz az evangélium terjedésének nem a mi elhatározásunk, lánglelkű megszólalásaink vagy épp erős hitünk a záloga, hanem Isten ígéjének hatalma.* Joggal feltételezhetjük, hogy nem csupán nagy hatású, retorikailag jól kimunkált apostoli igehirdetések okozták a nagytanács keserűségét és aggodalmát, valamint az igénkben is tapasztalható izgatottságát és ingerültségét, miszerint minden tiltásuk ellenére egész Jeruzsálemet betölti Isten szent evangéliuma, hanem elsősorban az értünk megfeszített Krisztusról szóló tanúságtételek nyomán gazdagon kiáradó és a szívekben munkálkodó Lélek ereje, amely felett semmilyen hatalmuk nincsen. Mert nem a mi bizonyágtételünk elég erős, hanem Isten hatalma végtelen. Mi pedig mindnyájan az ő áldó hatalmának oltalmában élhetünk s munkálkodhatunk (vö. EÉ 355).

Egyházi rendezvények esti beszélgetéseinél, egy-egy korsó magunkhoz vételekor sokszor idézzük fel Luther Melancthonhoz intézett szavait: „Amíg mi itt sörözzetünk, Németországban az evangélium terjed.” De miközben mosolygunk ezen a látszólag könnyed reformátori kijelentésen, értjük-e valódi teológiai mélységeit? Mert ez hitvallás Isten hatalmáról és irgalmáról, va-

„Amíg mi itt sörözzetünk, Németországban az evangélium terjed.”

lamint arról, hogy a szívek megnyerésének munkáját ő végzi el az evangélium hirdetése és a Szentlélek ereje által. *Mert ez az ügy Istené. Ő maga tett bizonyosságot ekképp: „Ez az én szeretett Fiam, akiben gyönyörködöm, reá hallgassatok!»* (Mt 17,5) Amikor pedig Jézus felemelkedett a vízből, a Lélek leszállt reá, s megnyugodott rajta. A mennyei Atya, az egyszülött Fiú és a Lélek együtt munkálkodik üdvösségünkért. Ezért bizonyos, hogy az ügy diadalra jut – sőt már győzött, célhoz ért. Hiszen Jézus a kereszten mondta ki: „Elvégeztetett!» – s így lehelte ki lelkét, az új élet lehetőségét (Jn 19,30). Húsvét fényében a korábban még aggódó és szétszéledő tanítványi sereg is meglátta és megértette, hogy mindez értünk, valóban értünk történt. A pünkösdi Lélek pedig ebben a hitben erősít meg mindnyájunkat, hogy a ránk bízott küldetést hűségesen betölthessük.

Ne legyenek kétségeink: a tanítványok csakis a Szentlélek által szívükbe plántált hit bizonyosságával tudtak megállni a nagytanácsban a főpapok előtt. Mert senki nem vallhatja Jézust Úrnak, csak a Szentlélek által (vö. 1Kor 12,3). A korábban Jézust megtagadó tanítványból hitvalló apostollá lett Péter ezúttal nem védekezik – nem is fogadkozik, mint nagypénteken:

Ne legyenek kétségeink: *a tanítványok csakis a Szentlélek által szívükbe plántált hit bizonyosságával tudtak megállni a nagytanácsban a főpapok előtt.*

„Nem ismerem azt az embert.» (Mt 26,72) –, hanem a hit bátorságával tesz tanúságot Uráról, amikor gondolatait egy jól ismert és sokat idézett, ám mélységeiben nem mindig megértett mondattal vezeti be: Istennek kell inkább engedelmeskedni. Fontos, hogy helyesen értjük az apostol szavát, mert mindig nagy kísér-

tés, hogy egy nyilvánvalóan az isteni szándékkal és akarattal szembemenő emberi cselekedet elleni fellépésünket Isten akaratának tartsuk, s így próbáljuk igazolni saját gondolatainkat és elképzeléseinket. Ézsaiás szavai figyelmeztetnek minket: „Bizony, a ti gondolataitok nem az én gondolataim, és a ti utaitok nem az én utaim – így szól az Úr.” (Ézs 55,8) Egyetlen hely van, ahol e kettő, az ő útja és a mi útjaink metszik egymást az ő akaratából: a golgotai kereszt. Itt megtalálod, itt elérheted az irgalmas Istent! *Ezért Péter mondatát – Istennek kell inkább engedelmeskedni – csak és kizárólag a megfeszített Krisztus meghirdetésének összefüggésében szabad és kell értenünk.* Mert a felhatalmazásunk erre szól, és nem másra. Mert Isten akarata és üdvterve ott vált egészen nyilvánvalóvá. S amiként az apostolokat, minket is felruház Lelke erejével, hogy szent evangéliuma célhoz érjen. „A Szentlélek pedig nem szkeptikus. Szívünkbe nem kétes dolgokat vagy sejtéseket ír. Sziklaszilárd kijelentései bizonyosabbak az életnél és minden tapasztalatnál” – tanítja Luther. Itt nincs helye megalkuvásnak, mismásolásnak és mellébeszélésnek.

Luther a szolgálai akaratról szóló vitáirátában a következőket állítja: „A keresztyén ember szíve nem olyan indulatú, hogy ne tudna örülni a vallástételnek, ellenkezőleg, a keresztyén ember nagyon örül a hit megvallásának, különben nem volna keresztyén.” *Nem viszi előbbre az ügyet semmi más, csak az elkötelező bizonyágtétel,* amelyet Péter apostol is mondott a nagytanács előtt, s amely minden körülmények között a Krisztusra mutat. Aki ezt megveti, az tulajdonképpen a keresztyénség lényegét veti meg. „A Szentlélek azért adatik a mennyből,

hogy a keresztyén ember haláláig a Krisztust dicsőítse” – mondja reformátorunk. A Lélek által lehull a lepel szívünkről, s megláthatjuk azt is, amihez már az emberi értelem felfogóképesége nem elegendő: a minden értelmet meghaladó isteni irgalmat és szeretetet, amely Krisztusban minden nép számára felragyogott. Amikor Luthert az ellenfelei azzal támadták, hogy a Szentírásban rengeteg érthetetlen, bizonytalan és homályos részlet található, akkor az apostolok kérlelhetetlenségével és hevességével válaszolta: hogy beszélhet bárki így, amikor a lényeg már napvilágra került: Jézus a Krisztus, Isten Fia, Megváltó. „Vedd ki a Krisztust a Szentírásból, mit akarsz még benne megtalálni?” – kérdi Luther. Meg kell vallanunk nekünk is: az olyan ismeret, amely Krisztust vallja Úrnak, csakis felülről, a Lélektől származik. Ezért írja Luther *Kis kátéjában*, a 3. hitágazatot magyarázva: „... saját eszemmel és erőmmel nem tudnék hinni Jézus Krisztusban, az én Uramban.” A Szentlélek hív el, és ő világosít meg. Ő tart meg minket.

Egyetlen hely van, ahol e kettő, az ő útja és a mi útjaink metszik egymást az ő akaratából: a golgotai kereszt.

Jézus ezért kifejezetten meghagyta övéinek, hogy amíg nem küldi el a Szentlelket, apostolai ne menjenek sehova, ne mondjanak semmit, ne tegyenek semmit. Mert ha az embert nem Isten Lelke vezérli, hanem más erők, hatalmak vagy esetleg saját gondolatai ejtik rabul, hamar bekövetkezik a katasztrófa. Akkor nem úgy szól, ahogyan kell, nem azt teszi, amit kell, Isten akarata ellen lázad, s előbb-utóbb baj lesz belőle. A *Szentlélek legfontosabb tulajdonsága, hogy eszünkbe juttatja Jézust, a Megváltót*. Eszünkbe juttatja életét, szolgálatát, alázatát, tanítását, de halálát és feltámadását is. „Jézus, édes emlékezet...” – énekeljük (ÉÉ 360). Mekkora szükség volna ma erre az édes emlékezésre országunkban, egyházunkban, de az egyetemes keresztyénségben is, hogy amiképp pünkösdkor vagy épp a reformáció mindent elsöpítő tüze által, úgy ma is, most is újra sokak szívét, lelkét, értelmét felhevítse, átjárja a Lélek tűzének fénye és melege, hogy új világosságot hozzon az életünkbe: az Ige világosságát, Krisztus világosságát!

Megnövekedett intézményi hálózattal és az állami iskolákban új lehetőségként megjelenő hitoktatás folytán még inkább megerősödött egyházunkban a korábban is jellemző tendencia, hogy elsősorban nem naptári évben, még csak nem is egyházi esztendőben, hanem szeptembertől júniusig tartó munkaévben gondolkodunk. A munkaévet mindig *venisancte* istentisztelettel kezdjük el, hiszen együtt valljuk, hogy nélküle semmit nem tudunk cselekedni, illetve nélküle csak a semmit tudjuk cselekedni (vö. Jn 15,5). Amikor pedig befejezünk egy tanévet, felhangzik a „Te Deum laudamus...”, hálát adva a kegyelmes és irgalmas Istennek, hogy megtartott és megsegített minket. A pünkösdi Lélek tűzére azonban nemcsak egy út elején, nemcsak egy munkaév kezdetén, nemcsak pünkösdkor vagy éppen október 31-én a reformációra emlékezve, hanem életünk minden napján is szükségünk van, hogy megfáradt, meglankadt, sokszor reményvesztett keresztyéneket új erővel és hittel, bizodalommal és reménységgel töltsön el. Ezért a „Te Deum laudamus...” mellett hangozzék fel újra és újra: „Isten élő Lelke, jöjj, áldva szállj le rám...” (ÉÉ 244). Ámen.

Status confessionis

A *status confessionis* vagy *casus confessionis* kifejezés hitvallási kényszert, azaz hitbeli döntést igénylő helyzetet jelent. Utolsóként született hitvallási iratunk, az *Egyességi irat (Formula concordiae)* használja a kifejezést, amikor a szertartásokról szóló 10. fejezetében azt vázolja, hogy vita támadt az egyházban az Isten által egyébként nem parancsolt, de nem is tiltott liturgikus formák használhatóságáról „az üldözések idején és a hitvallás helyzetében” – „persecutionis tempore et in casu confessionis”.

Noha a szó eredete nem Luthernél keresendő, kijelenthetjük, hogy Luthernek gyakorlatilag az egész élete egy fajta sajátos hitvallási kényszer, *status confessionis* volt. Egyre-másra került ugyanis olyan helyzetbe, amikor bár a hallgatásával, a beleegyezésével vagy éppen önma-

Luthernek gyakorlatilag az egész élete egy fajta sajátos hitvallási kényszer, *status confessionis* volt.

ga megtagadásával a számára minden bizony-nyal könnyebb utat is választhatta volna, és így számtalan külső konfliktust és belső gyötrődést elkerülhetett volna, ő mégis szólt, és nem tudott hallgatni, kompromisszumot kötni vagy visszavonni bármit is.

Tulajdonképpen ilyen helyzet volt már magának a 95 tételnek a nyilvánosságra hozatala is. Luther szembesült azzal, hogy az elterjedt gyakorlat, a búcsúcédulák árusítása és az ahhoz fűzött teológiai magyarázat – tudniillik hogy az embernek lehet és kell is tennie valamit az üdvösség megszerzéséért –, illetve a Szentírás tanítása között feszültség van. A tételekhez mellékelt, Albert őrgrófhoz, mainzi és brandenburgi érsekhez – egyházi feletteséhez – intézett, hangvételeiben egyébként kimondottan alázatos és tisztelettudó levelében Luther egy fajta kényszerre utal, amelynek hatására nem tudott nem cselekedni. Nyíltan kimondja: „...tovább nem hallgathatok erről a dologról...” Hónapokkal később, amikor már a tételekhez fűzött magyarázatai is kijöttek a nyomdából, ezt írja X. Leó pápának: „De immár mit tegyek? Vissza nem vonhatom; azt meg látom, hogy közrebocsátásukkal csodálatos irigységet keltettem önmagam ellen. Akaratom ellenére lépek a nyilvánosság, az emberek igen-igen végzetes és különböző ítélete elé... De hajt a szükség, hogy én, liba, a hattyúk között gágogjak.”

A pápa elleni fellépése nem öncélú elégedetlenkedés, hanem lelkiismereti kötelesség.

Hogy mennyire szükségszerűségként élte meg Luther életének hitvallási helyzeteit, tanúsítja *Az Antikrisztus bullája ellen* című irata, amelyben 1520 őszén megválaszolja X. Leónak az őt kiátkozó bulláját. Ebben

Mt 10,32–33-ra hivatkozva kijelenti, hogy a pápa elleni fellépése nem öncélú elégedetlenkedés, hanem lelkiismereti kötelesség: „...kötelességem is minden egyes felebarátom üdvösségét munkálni és a veszedelmet tőlük elhárítani, és én immár bizonyos vagyok abban, hogy a pápának és övéinek erőszakos hatalma minden ok és alap nélkül, mi több, merő balgatagságból

és tévelygésből tör a keresztyén igazság ellen; lehetetlen, hogy tűrjem az igazság meggyalázását és a lelkek megtévesztését, bármit mérjen is rám az Isten!”

Amikor hitvallási kényszer áll elő, akkor gyakran – természetes módon – egy közösség egysége, békéje kerül veszélybe. Csakhogy a békesség nem mindenáron megtartandó állapot, amikor Isten igazságáról van szó! Luthert ilyen módon sarkallta hitvallástételre például a Cajetan bíborossal való augsburgi találkozója 1518 őszén. Ő tételei visszavonását követelte Luthertől, aki az év végén a tárgyalásról kiadott könyvecskéjében ironikusan jegyzi meg, hogy Augsburgban „egy egészen új latin nyelvet hallottam, amely szerint az igazságot tanítani annyi, mint az egyház egységét megbontani; csúszni-mászni és a Krisztust megtagadni pedig annyi, mint a Krisztus egyházát békességre hozni és felmagasztalni”. Amikor hitvallási kényszer van, akkor nem a békesség és a mindenáron való megegyezés a cél, hanem az igazság mellett való töretlen kiállás, még ha ennek súlyos következményei is lehetnek.

Ugyanezen elv mentén alakította ki álláspontját Luther jóval később, a Zwinglivel való egyezkedés során is. Az akkori helyzet ugyancsak kényes volt. Köztudott volt már 1529 tavaszán, hogy Szulejmán szultán haddal készül Bécs ellen. Eközben Németországban Károly császár igyekezett kifogni a szelet a reformáció vitorlájából – nem kis részben nyilván birodalmának egysége érdekében –, elszánva magát az esetleges fegyveres fellépésre is. Ezért Fülöp hesseni őrgróf elhatározta, hogy a Rómával vallási polémiát folytató tartományokat egységes politikai szövetséggé kovácsolja, beleértve ebbe a zwingliánus – azaz református – svájciakat is. Természetesen az adott helyzetben egy pusztán politikai és katonai szempontokat mérlegelő uralkodó részéről ez bölcs és előrelátó tervnek tűnhetett. Mivel azonban itt olyan emberekkel és közösségekkel merült fel a szövetkezés lehetősége, akik hitbeli

kérdésekben másként láttak, Luthernek eleve fenntartásai voltak azzal szemben. Bár végül elfogadta az őrgróf meghívását Marburgba, a Zwinglivel és társaival, Martin Bucerrel és Kaspar Hedióval folytatandó hitvitára, ám illúziói nem voltak a végkifejletet illetően. Ő ugyanis a helyzetet nem a szükségesnek látszó politikai előny szempontjából értékelte, hanem hitvallási kényszerszerűen látott benne. Így már hetekkel korábban megfogalmazta, hogy az oltáriszentséget tévesen magyarázó zwingliánusokkal való egyezkedés lehetetlen, minthogy „keresztyénellenes dolog az a szentség dolgában való eretnekség miatt; mert nem szövetkezhetünk velük anélkül, hogy ezt az eretnekséget velük együtt meg ne erősítsük és ne védelmezzük, és ha védelmükre kelünk, bizony még gonoszabbak lesznek, mint eddigélé voltak, mert minthogy e cikküket nem javítják meg, semmi remény arra, hogy a többi cikkek dolgában helyes és szilárd alapra állnak”. Tény, hogy végül a vita eredményesebbnek bizonyult, mint azt Luther várta, mégsem volt sikeres. Tizennégy pontban ugyanis meg tudtak egyezni, csak az utolsó, az úrvacsora kérdésében nem. Illetve még itt is azonos állásponton voltak abban, hogy a szentséget két szín alatt kell kiszolgáltatni. Azt azonban a zwingliánusok már semmiképpen sem akarták elfogadni, hogy a szentségben Krisztus a maga valóságában van jelen: ennyi pedig elég volt Luther számára ahhoz, hogy ne tekintse őket elfogadható szövetség-

Amikor hitvallási kényszer van, akkor nem a békesség és a mindenáron való megegyezés a cél.

geseknek. „Ma aziránt tárgyal a tartománygróf – írja a vita második napján a feleségének –, vajon megegyezhetnénk-e, vagy ha meg nem egyeznénk, hogy legalább mégis testvéreknek és Krisztus tagjainak tartsuk magunkat egymás közt. Ezen erősen dolgozik a tartománygróf. Ámde mi a testvérséget és tagságot nem óhajtjuk, békességgel és szépen akarunk azonban elválni.” Fülöp őrgrófnak pedig megírta: „Nem olyan kis dologról van szó, amint ők vélik, hanem Isten dicsőségére és mindnyájunk lelki üdvösségére tartozó dolgokról.” Márpedig ilyen esetekben szükséges, hogy „ugyancsak ébren legyünk, és az evangélium ígétől emberi ész vagy ide nem tartozó más nemű tételek miatt el ne térjünk”. Fülöpnek pedig a maga értelmével – „amellyel gazdagon meg van áldva” – be kell látnia, hogy „milyen keserves dolog volna az evangélium ígétől, mi több, az egész régi egyháztól eltérni elégséges ok nélkül”.

„Nem olyan kis dologról van szó, amint ők vélik, hanem Isten dicsőségére és mindnyájunk lelki üdvösségére tartozó dolgokról.”

Luther életében a hitvallási helyzet gyakran együtt járt azzal, hogy a pusztája élete is vesztélyben forgott. Ez a fenyegetés kétségkívül az 1521-es worms-i birodalmi gyűlésen érte el a

tetőpontját, amelyre Károly császár azért idézte meg őt, hogy nyilvánosan visszavonassa vele a könyveit és a tanítását. Erre Luther persze nem mutatott hajlandóságot, így eleinte nem is tartotta érdemesnek, hogy pusztán ezért elmenjen Wormsba. Ezt már a gyűlésen való megjelenése előtt néhány héttel megírta Georg Spalatinnak, Bölcs Frigyes titkárának. Ugyanebben a levélben azonban hozzátesszi: „De ha aztán újra megidézne, hogy megölessen, és ezért a feleletért engem a birodalom ellenségének tekintene, ajánlkozom, hogy el fogok menni. Nem fogok megfutni, ha Krisztus megsegít, és nem hagyom cserben Isten ígétét.” Wormsi tartózkodása során hasonlóképpen nyilatkozott a trieri érseknek, amikor az külön megbeszélésre hívta: „Inkább fejemet, életemet áldozom fel, mintsem hogy Istennek oly világos beszédét megtagadjam.” Magának a gyűlésnek és az uralkodónak a színe előtt pedig elmondta híres beszédét: „Hacsak meg nem győznek engem a Szentírás bizonyosságaival vagy világos okokkal – mert sem a pápának, sem a zsinatoknak egymagukban nem hiszek, mert bizonyos, hogy többször tévedtek és egymásnak ellentmondottak –, kötve vagyok a Szentírásnak általam idézett ígéiben és az Isten ígétébe vetett bizalmamban, és visszavon-

Nem fogok megfutni, ha Krisztus megsegít, és nem hagyom cserben Isten ígétét.

ni sem tudok, és nem is akarok semmit, mert sem nem bátorságos, sem nem tanácsos dolog a lelkiismeret ellen cselekedni. Itt állok, másként nem tehetek, Isten engem úgy segítjen. Ámen.”

Köztudott, hogy Luther a kereszt teológusa volt. Ez azonban nem pusztán elméletet jelentett, hiszen a folyamatos hitvallási kényszer következtében valósággal meg is élte a kereszt teológiáját. Értetlenséget, üldöztetést, jogi ellenlépéseket, bujdosást, olykor pedig a pusztán életét is kénytelen volt kockáztatni azért, mert nem tudott tágítani az egyetlen felismert igazságot, az evangélium ügye mellől. Mindezek a veszedelmek viszont nem arra a következtetésre indították, hogy eleve vesztes, reménytelen ügy mellett kötelezte el magát, amelyből a józan észre hallgatva csakis a kihátrálás az egyetlen megoldás, hanem éppenséggel azt erősítették ben-

ne, hogy mivel Krisztus és az evangélium ellenségei minden nappal egyre hangosabban és erőteljesebben támadnak ellene, neki pedig emiatt szenvednie kell, hát minden bizonnyal ő képviseli az igaz ügyet: nem a világ, hanem Isten mércéjével mérve.

Így a vitákban vagy más kényes helyzetekben való, mai gondolkodásunk szerint talán szélsőségesnek is tűnő elszántságát sem lehet pusztán emberi bátorsággal magyarázni – nem kétséges, hogy gyakran szüksége volt erre is –, hanem azt minden esetben teológiai állásfoglalásnak, azaz egy fajta sajátos hitvallásnak kell tekintenünk. Luther számára ugyanis az egyetlen meghatározó szempont Krisztus igazsága volt, amelyet nem engedett feláldozni a látszategység, a hamis békesség vagy a felszínesen gondtalan egyházi élet oltárán.

Adj a Isten, hogy mai utódaiként nekünk is legyen ehhez elegendő hitünk és felülről kapott bölcsességünk!

Luther ... a folyamatos hitvallási kényszer következtében valósággal meg is élte a keresztteológiáját.

Források:

- D. Luther Márton művei. Luther Társaság, Pozsony–Budapest 1904–1917. I.
- D. Luther Márton művei. Luther Társaság, Pozsony–Budapest 1904–1917. II.
- D. Luther Márton művei. Luther Társaság, Pozsony–Budapest 1904–1917. V.
- Luther válogatott művei VII. Luther Kiadó, Budapest 2013.

A publikációsorozat a hálózati (ügynök-) eseteket az evangélikus egyházvezetői szintek szerint és „felülről lefelé” veszi sorra. Ennyiben a kádári egyházpolitika koncepcióját és a pártállam belügyi-állambiztonsági logikáját követi, amely elképzeléseit döntően a legmagasabb egyházi hivatali betöltő és kellőképpen lojális vezetői réteggel való együttműködésre alapozta. Párhuzamosan futó egyházvezetői és ügynöki pályák, évtizedeken át olajozottan működő titkos kapcsolatok sora mutatja, hogy az állami szerveknek e tervet a szocializmus évtizedeiben messzemenően sikerült teljesíteniük.

(Mirák Katalin: Bevezetés in.: Háló 2. Egyházvezetők 1. 12. o.)

A Lélek ajándéka mint Isten ígéretének beteljesedése¹

© Az előadás megjelent a „Weise mir Herr deinen Weg, In memoriam Joachim Heubach” című, Werner Führer és Albrecht Immanuel Herzog által kiadott kötetben (19–25. old.). Freimund-Verlag, Neuendettelsau 2010. Köszönetet mondunk a kiadó szíves engedélyéért.

Fordította: Weltler Rezső

A téma nemcsak azért jelentős, mert a keresztyénségben az utóbbi évtizedekben szerte a világon ismét kiemelt módon kezdtek foglalkozni vele és emlékeztetni arra, hogy mi mindent jelent a Szentlélek a hit, a gyülekezet, az egyház, a misszió és a gyülekezetépítés szempontjából, hanem azért is, mert a Szentlélek ajándéka az a különleges ajándék, amelyet Isten nemcsak megígért, hanem amely az egyházat, Krisztus gyülekezetét alapította és alakította. Isten megígérte, hogy kiönti Lelkét minden testre; és Istennek és Fiának, Jézus Krisztusnak sok más ígérete vonatkozik arra, hogy ő megadja nekünk a Lelket, akár „Vigasztalónak”, akár „minket minden igazságra elvezetőnek” nevezzük.

Istennek ez az ígérete nemcsak megadatott, hanem be is teljesedett. Az, hogy mi vagyunk, hogy Jézus Krisztus gyülekezete volt és lesz is, Isten ezen ígéretének megtapasztalható beteljesülése, s ennyiben a témának központi jelentősége van a hit és az egyház számára. Úgy is fogalmazhatjuk: nem beszélhetünk Jézus Krisztus evangéliumáról anélkül, hogy ugyanakkor ne

Ez tehát az egyik veszély: „lélektelen” teológia és igehirdetés.

beszéljünk a Lélek ajándékáról mint Isten ígéretének beteljesedéséről. Mert ahol az evangéliumról valódi bizonyágtétel hangzik, az a Szentlélek által történik, és ahol ez az evangélium célhoz ér, és elfogadják, ott beteljesül a Lé-

lek ajándékának ígérete. Az evangélium és Isten Lelke összetartozik. Ahogy az evangéliumot nem lehet elválasztani a Lélek ajándékától, ugyanúgy a Lélek ajándékát sem lehet elválasztani az evangéliumtól. Ahol a Lélek ajándéka nem mutatkozik meg világosan abban, hogy az evangélium a maga teljes gazdagságában és központi jelentőségében érvényesül, ott Jézus Krisztus Lelke nincs jelen.

Ezzel a két alapvető megfontolással szeretném kezdeni bibliai-dogmatikai gondolataimat, mivel a keresztyénség történetében előfordult, s bizonyára mindig is létezni fog az a jelenség, hogy hirdetik az evangéliumot, teologizálnak a Bibliáról és a hitről anélkül, hogy ebben a Szentlélek szerepet kapna. Ez tehát az egyik veszély: „lélektelen” teológia és igehirdetés.

Másrészt mindig létezik az a veszély is a keresztyénségben, amely eleinte rejtetten jelentkezik, de aztán hirtelen nyilvánvalóvá lesz, mégpedig az, hogy hangsúlyozzák a Lélek ajándé-

¹ Vendégelőadás 1988. május 18-án Nagyszebenben (Sibiu/Hermannstadt), az ottani teológiai intézetben.

kát, s az működni is látszik, de anélkül, hogy az evangélium központi szerepet játszana. Ez esetben – mint ahogy például a reformáció idején a rajongóknál volt a helyzet – egy pneumatikus mozgalomról van szó, amely ugyanakkor nem veszi figyelembe a Szentírás jelentőségét. Ilyen rajongó mozgalmak újra meg újra felbukkannak az egyháztörténet folyamán, és pedig úgy is, hogy foglalkoznak a Szentírással, de aztán hirtelen elkezdnek eklektikusan válogatni, s ezzel egyes részeket „szektás módon” kívágnak, egyes részekben szektás módon megragadnak, és mindezt a Lélek különleges ismeretének állítják be. Ezért éppen úgy el kell utasítanunk minden olyan pneumatikus mozgalmat is, amely ugyanakkor nem hirdeti világosan felismerhetően a teljes evangéliumot.

Összefoglalva: a Szentlelket csak a megmentő evangélium hozza mozgásba, s a Szentlélek csak a megmentő evangéliumot mozgatja.

Ezért fontos, hogy ne essünk elhamarkodott módon a pneumatikus-karizmatikus mozgalmak csapdájába.

Megint csak ez érvényes: aki az evangéliummal foglalkozik, annak foglalkoznia kell a Szentlélek ajándékával, és aki a Lélek ajándékával foglalkozik, foglalkoznia kell az evangéliummal. Mert a kettő: az evangélium, illetve Isten Lelke, Krisztus Lelke és Szentlélek szétválaszthatatlanul öszszetartozik. Semmilyen keresztyén hitvallást nem lehet tenni anélkül, hogy egyúttal meg ne fogalmaznánk annak pneumatikus és evangéliumi komponensét.

Amikor most a továbbiakban témánkkal foglalkozunk, az ehhez kapcsolódó, bőséges bibliai bizonyságokat ki sem tudjuk meríteni. Azután néhány dogmatikai szempontot említünk meg, s végül egy rövid praktikus-pasztorális összefoglalóval zárjuk az előadást.

1. Beletekintve az Újszövetségbe, azt látjuk, hogy mindenütt, ahol az evangéliumról, annak hirdetéséről és befogadásáról történik híradás, ugyanakkor mindig szó van a Szentlélekről is.

Nincs tehát az Újszövetségnek olyan meghatározó irata, amely valamilyen módon ne tárgyalná a Szentlélek jelentőségét. Ezzel kapcsolatban figyelembe kell vennünk, hogy az újszövetségi iratok különböző nézőpontokból foglalkoznak a Lélek működésével és a Szentlélek jelentőségével. Ez már a szinoptikusokra és János evangéliumára is érvényes. Így például Lukács, egyike az első nagy teológusoknak, Isten Lelkének jelenségét közvetlen kapcsolatba hozza az evangéliumi történettel. Lukács csak úgy tudja azt látni, hogy Isten Lelkének működését ismeri fel Jézus halálában, tanítványai tetteiben és a gyülekezetek megalapításában.

Az újszövetséges Eduard Schweizer ezért találóan fogalmazott úgy, hogy a Lélek a lukácsi teológia karakterisztikuma. Ez érvényes evangéliumára éppúgy, mint Az apostolok cselekedeteire. Lukács számára a Szentlélek egyszerűen az az ajándék, amelyet minden hívő ember Jézus gyü-

A Szentlelket csak a megmentő evangélium hozza mozgásba, s a Szentlélek csak a megmentő evangéliumot mozgatja.

Nincs tehát az Újszövetségnek olyan meghatározó irata, amely valamilyen módon ne tárgyalná a Szentlélek jelentőségét.

lekezetében megkap. Számára a Lélek az egész gyülekezetnek szóló ajándék, nem pedig valamilyen hivatal speciális jellemzője. Lukács számára a Lélek és a keresztség viszonyának kérdése is nagyon egyszerű. A Lélek ajándéka dinamikus esemény. Itt Isten ígéretének gyógyító, meg-

mentő beváltásáról van szó. A Krisztusban való hit és az általa munkált üdvösség a Lélek erejével lesz a miénk. Ez a felfogás nagyon jól látható Lukácsnál, éppen ezért az első olyan teológusnak nevezném őt, akinek a keresztyén te-

A Lélek a lukácsi teológia karakterisztikuma.

ológia kezdetén kétségkívül érzéke volt ahhoz, hogy mindent, ami Jézus gyülekezetének életével összefügg – legyen az annak szervezete, missziója, gyülekezeti élete, legyen az összejöveteleinek módja, szentségi cselekményei bűnbánatban, keresztségben és úrvacsorában – egyáltalán nem tudott másként látni, mint amit Isten Lelke munkál, mint ami Isten beváltott ígérete.

Így tehát nemcsak az evangélium hirdetésének egészét kell a Szentlélek működésével összefüggésben látni, hanem ugyanúgy mindazt, ami Jézus gyülekezetével, az *ecclesiával* kapcsolatos. Ide tartozik azután minden olyan kijelentés is, amely – mint pl. ApCsel 6,3 és 11,24, valamint Lk 4,1 – a Lélek minden megnyilvánulását Isten tetteként írja le, amely tőle indul ki. A hívő ember kizárólag csak Krisztuson keresztül kapja a Szentlelket, akinek cselekvésére újra meg újra hagyatkoznia kell. Ezzel azt mondtuk ki, ami az egész Újszövetségből is kitűnik. Egyrészt azt mondhatjuk: a Szentlélek ajándékát birtokolni lehet, ugyanakkor viszont megint csak azt kell mondanunk, hogy a Szentlelket újra meg újra ajándékba kapjuk. Itt keletkezik minden leendő keresztyén teológia és minden keresztyén értelmezés számára az a feszültség, amely abban áll, hogy egyrészt azt mondhatjuk, hogy miénk a Lélek, s ennek ellenére állandóan imádkozzuk: „Jöjj, Szentlélek...” Más fogalmakkal is mondhatjuk ugyanezt: hitben járunk, és mégis állandóan imádkozunk a hitért. Vagy: bizonyosak vagyunk az üdvösségben, és mégis állandóan imádkozunk az üdvbizonyosságért.

2. Mindez semmiképpen sem valamiféle dialektikus játszadozás. Sokkal inkább azt fejezi ki, hogy éppen ott, ahol az üdvösségünk a tét, s ezzel a Szentlélekről és Isten hathatós jelenlétéről van szó, döntően Isten kegyelméből élünk. Ily módon a Szentlélek Isten kegyelmi ajándéka, és minden kegyelmi ajándékban jelen vannak a Szentlélek ajándékai.

A Szentlélek értelmezésében Pál teológiáját is nagyon pontosan figyelembe vegyük.

Innen érthető az a keresztyén hitértelmezésben mindig jelen lévő veszély, hogy beszívárog egy „tulajdonosi gondolkodásmód”

[*Besitzdenken*] a maga összes árnyalatában, egészen odáig menően, hogy még a hitre jutást és a hitben való megmaradást is megkísérli módszertani lépésekkel leírni.

Itt fontos, hogy a Szentlélek értelmezésében Pál teológiáját is nagyon pontosan figyelembe vegyük. Nála található meg a Lélek teológiájának *Magna Chartája*. Pál az írástudó zsidóság kíváló ismerőjeként fontos felismeréseket hozott magával, amelyek segítségével az említett fe-

szültségeket – az ígélet és ajándék, az ígélet és kegyelem, a Lélek ajándékának bizonyossága és kérése között – megértette és következetesen megtartotta.

Másrészt pedig Pál az antik görög világba behatolva olyan vallásos elképzelésekkel találkozott, ahol az ember bizonyos kultuszok révén pneumatikus bizonyosságra és a Lélek birtoklására törekedett (például a misztériumvallásokban). Mi is érezzük mindmáig az ókori vallástörténet e fejezetének következményeit egészen a szubkultikus eksztatikus törekvésekig.

Így éppen e feszültség által, amely feloldhatatlan, és semmiképpen nem szabad egyik irányban sem eldönteni, lesz világossá az evangélium birtokolhatatlansága. Mert nincs „jogunk” Isten üdvösségére. Az megmarad Isten szabad kegyelmének, amely abból a felfoghatatlan szeretetéből ered, hogy az átka alatt álló emberiséget meg akarja menteni. Ha valaki Istennek ezt a megmentő cselekvését megragadja, számára is csoda marad, hogy hitre jutott. S megint csak, ha egész életét ebben a hitben élte le, egyáltalán nem „bizonyos” abban, hogy az utolsó óra démoni kiszolgáltatottságában megőrzi majd a hitet, vagy pedig a sátán elrabolja tőle a hitnek ezt a bizonyosságát.

Ezért volt olyan fontos a régi keresztyénségben, hogy a haldokló testvért utolsó óráján elkísérjék, és mellette legyenek. Festők drasztikusan ábrázolták, mint ülnek ott az ördögök a halálos ágy szélén, hogy zsákmányukat elragadják.

Így hát a hitbizonyosság és a Lélek kegyelmi ajándékának birtokolhatatlansága közti dialektikus feszültség pólusainak meg kell maradniuk egymás mellett, s a teológiában ezt a feszültséget meg kell tartani.

3. Látni kell azonban most már a másik oldalt is, mégpedig azt, hogy a Lélek ajándékának ígérete beteljesedett és be akar teljesülni. Így újra és újra megtörténik, hogy egyes keresztyéneket, gyülekezeteket, sőt egy egész kontinens vagy egy egész korszak keresztyénségét új vágy hajtja Istennek a Lélek ajándékára vonatkozó ígéretének beteljesülése után, és pedig azért, mert olyan „szárazság” van, s a hitélet a lelki ajándékok, a Lélek munkája és a beteljesült ígélet jeleinek hiányát mutatja.

„Szárazság” van, ... A szárazságnak ezek az időszakai olyanok, mint a puszta, amelyen keresztül Izrael vándorolt.

Itt ugyan megvan a gyülekezet, de csak kevés érezhető a Lélek megígért ajándékának elevenségéből. Sok a teológia és a teológiai erőfeszítés, de kevés az olyan felismerés, amelyről az látszik, hogy azt Isten Lelke munkálta.

A szárazságnak ezek az időszakai olyanok, mint a puszta, amelyen keresztül Izrael vándorolt. Nekem úgy tűnik, hogy a mi századunkban éppen az európai egyháztörténetben ilyen tapasztalat és érzés jelentkezik. Jól tudjuk, a mi évszázadunkban is voltak ébredések. Azonban részben mégiscsak ez a helyzet: távoli országokba kell utaznunk ahhoz, hogy nagy lelki mozgalmakra leljünk. Ha viszont az európai egyházak helyzetét nézzük, gyakran nem kapunk választ arra a kérdésre, hogy milyen szempontok alapján választanak ki embereket a Jézus gyülekezetében való szolgálatra. Itt kevés „lelki” perspektívát lehet fellelni.

Ugyanez érvényes a püspökök és presbiterek választására is. Ez sokszor pusztá zsinati-demokratikus esetlegesség. Mindenesetre másképp volt ez az ógyházban, ahol egy zsinat „a Szentlélekben összejött gyülekezetnek” tartotta magát. Azon bizonyára nem lesz áldás, ha a zsinatok döntéseiket kétséges demokratikus kompromisszumok alapján hozzák, ahelyett, hogy új teret teremtenének az evangélium igazságára vonatkozó, lelki úton nyert felismeréseknek.

Isten a Lélek ajándékának ígéretét éppen a „száraz talajnak” tette.

Ebből kiindulva fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy mi baja van a teológiánknak; minden bizonnyal nem éles, kritikus elmékben van hiány. Ez érvényes teológiai hallgatóinkra is. Messzemenően nyitott viszont a válasz arra a kérdésre: teológiai erőfeszítéseink közben tudunk-e arról, hogy lelki felismerésekre is szükség van? Ezért ebből kiindulva Jézus gyülekezetének buzgón kérnie kell Istent, hogy öntse ki Lelkét a száraz talajra. Ő megígérte, hogy meghallgatja Jézus tanítványainak kérését, ha hívják őt. Ezért nem akarunk csatlakozni az általános siránkozáshoz olyan egyházakkal, papokkal, lelkészekkel és egyházi munkatársakkal kapcsolatban, akiknél a Lélek jelenlétéből kevés érezhető. Ez azonban nem vezet arra az útra bennünket, hogy az üdvösséget az egyházon kívül keressük, és a szabadegyházakhoz vándoroljunk. Nem, így ne, hanem: Isten a Lélek ajándékának ígéretét éppen a „száraz talajnak” tette. Ezért ma Jézus gyülekezetében különösen is az a feladatunk, hogy felelevenítsük a keresztyénség régi imádságát: *Veni, creator Spiritus* – „Ó, jöjj, teremtető Szentlélek...” Szilárd meggyőződése, hogy Isten Lelkének ajándékát ott fogja adni, ahol az emberek koncentráltan az evangéliumhoz fordulnak, és állhatatosan könyörögnek Isten Lelkének ajándékáért.

Ezért nem szabad először a világhoz fordulnunk, és oda csak „elnökünk”, Jézus néhány szavát magunkkal vinni, hanem először magához az evangéliumhoz kell fordulnunk. A világban amúgy is benne vagyunk, Isten országában viszont nem vagyunk benne *eo ipso*. Teljes koncentrációval

A Lélek ajándéka beteljesülésének ígérete a Szentírás tanulmányozása, és pedig az Isten ígéjével való nagyon intenzív foglalkozás által igazán ígéret.

Jézus evangéliumához fordulni, az evangéliumhoz, amely a bűnösöket, az elveszetteket szólítja meg, és Istennek a Szentlélekben való jelenlétét kikönyörögni: ez ma Jézus gyülekezetének fő feladata. Ez érvényes éppen arra a helyzetre, amiben vagyunk, nevezetesen a mi materialista, technokrata századunkra, amelyben

minden megtehetőnek tűnik, s amelyben mégis egészen nyilvánvaló, mennyire magányos és gyökeresen elveszett az ember, mennyire állandó jelleggel bűnben él, különösen abban a kérdésben, hogyan lehet az étellel és a halállal megbirkózni.

Azt is újra fel kell ismernünk, hogy a Lélek ajándéka beteljesülésének ígérete a Szentírás tanulmányozása, és pedig az Isten ígéjével való nagyon intenzív foglalkozás által igazán ígéret. Ebben mindnyájunknak újra és újra a reformáció tanítványaivá kell lennünk. Az evangélium soha nem a miénk másképp, mint a szentírási forrásokból. Ezért igehirdetésünknek az Íráson kell alapulnia. Epistolai olvasmányokat nem cserélhetünk le filozófusokra és írókra. Rajtuk nem nyug-

szik a Szentlélek ajándékának ígérete. Ha megértjük a Szentírást, az nálunk is csak a Szentlélek munkájának eredménye.

S végül azt is fel kell ismernünk, hogy a Lélek munkáját Krisztus vacsorájának a közösségében keressük és óhajtsuk, s ezzel ismét visszatérjünk az evangéliumnak és Jézus ígéletének ősi alapjához. Az ő jelenlétét keressük és fogadjuk, mégpedig a bűnök bocsánatára történt áldozatában és Jézus tanítványainak közösségében, akiknek a jelenlétét megígérte. Mert a Szentlélek terel össze, ő gyűjti össze Jézus tanítványait, s ez különösen is érvényes a Krisztus áldozata körüli közösségre, az úrvacsorára.

A Szentlélek ajándéka ígéletének beteljesüléseért saját imádságunkban is könyörögnünk kell, ami számunkra több mint egy liturgikus forma. Jákóbként nekünk is tusakodnunk kell Istennel, hogy küldje el nekünk Szentlelkének ajándékát.

Ebben az értelemben az imádság mindig harchoz hasonlítható, intenzív tusakodás. Emlékezzenek arra, hogy az Újszövetség azon szakaszai, amelyek az imádkozó Jézusról tudósítanak, alapjában véve arról számolnak be, hogy Jézus intenzíven beveti önmagát! Az imádság ezért soha nem valami „liturgikus formula”. Egyáltalán nem „formula”. Az imádság harc. Nemcsak szavakkal, hanem egész egzisztenciánkkal hívjuk Istent. Az imádkozó mindent bevet, és teljesen Isten ígéletére bízta magát. Így tartozik a

Így tartozik a kettő össze: *a hallgatás az evangélium előtt, mielőtt beszélünk, és a tusakodás Istennel jelenléteért és Lelkének ajándékaiért.*

kettő össze: a hallgatás az evangélium előtt, mielőtt beszélünk, és a tusakodás Istennel jelenléteért és Lelkének ajándékaiért. Pünkösdi énekeink ékesszóló tanúságai ennek. Ezért egyszer meg kellene tennünk azt, hogy a karácsonyi istentiszteleten is egy pünkösdi éneket énekelünk, mert Jézus Krisztus emberré lételeének titkát csak a Szentlélekben ismerjük fel. Ugyanez érvényes a vízkereszt és böjti időszakokra is. Azt, hogy mit jelent Jézus Krisztus epifániája a történelemben, és áldozata a Golgotán, csak a Szentlélekben ismerjük fel. Így mehetünk végig az egész egyházi esztendőn és a keresztyén élet minden állomásán, egészen a keresztyén ember haláláig. Mindig szükségünk van a Szentlélekre, akit nem véletlenül neveznek „Vigasztalónak”. Csak az evangélium vigasztal meg minket Isten Lelkének erejével.

Ezért minden bizonnyal tipikus jelzés, hogy Luther, akiről joggal mondják, hogy a kereszt teológiáját jelölte meg saját teológiájaként, nem írt éneket a keresztről, hanem karácsonyi és húsvéti énekek mellett mindenekelőtt a Szentlélekről szóló énekek maradtak ránk tőle. Így kell naponta az egyház korunkban történő megújulásáért és ezzel Isten jelenlétének a Szentlélek által történő elemi, központi és dinamikus eseményéért imádkoznunk: *Veni, creator Spiritus* – „Ő, jöjj, teremő Szentlélek, Látogasd meg a te néped...”

Mi szükséges az egyház egységéhez? A marburgi kollokvium aktualitása II.

A marburgi kollokvium

A marburgi kollokviumot nem egyházi kezdeményezésre hívták össze, hanem a mindkét félre nehezedő politikai nyomás kényszerítette rá a feleket, hogy tárgyalóasztalhoz üljenek. A háttérben az állt, hogy 1527. május 6-án Boroszlóban a Rómához hű választófejedelmek katonai szövetséget kötöttek a Luthert és a lutheri reformációt támogató szász választófejedelem ellen. Ennek a titkos szövetségnek a híre egy besúgó révén Hesseni Fülöp őrgróf tudomására jutott, aki azonnal hozzáfogott a reformáció oldalán álló erők egyesítésének megszervezéséhez. A lét-rehozandó dacsövetségbe a svájciakat is be akarta vonni.

Aki az igazság egy részét tagadja, az a teljes igazságot is tagadja.

Mint Hesseni Fülöpnek írt levelei tanúsítják, Luther ennek a dacsövetségnek a tervét első pillanattól fogva ellenezte. Hangsúlyozta, hogy a császár tiszte a Rómához hű és a reformáció hitét valló alattvalóinak megvédése. Ha a császár

ezt mégsem tenné, hanem elnézné, hogy a Rómához hű választófejedelmek rárontsanak a szász választófejedelemre, akkor a keresztyének nem tehetnek mást, mint hogy ezt elszenvedik, mivel hívő keresztyén hite védelmére fegyvert nem foghat. De Luther újra meg újra kifejezte bizalmát, hogy Istennek vannak eszközei, hogy ezt a véres eseményt megakadályozza. De ehhez az kell, hogy a forrófejű Fülöp őrgróf ne vágjon elébe Isten cselekvésének, és ne akarja a maga kezébe venni az evangélium ügyének megvédését. Hiszen a mi ügyünk Isten ügye, hangsúlyozza ismételten Luther, és Isten majd cselekszik a neki tetsző időben és a neki tetsző eszközökkel. Luther hallani sem akart arról, hogy az őt és a németországi reformációt tanai miatt támadó Róma ellen tanai feladásával szövetkezzék a svájciakkal. Rámutatott, hogy hiába lehet minden más kérdésben megegyezni a svájciakkal, ha az úrvacsorában nem hajlandók feladni Krisztus testének jelenlétét tagadó álláspontjukat. Mert aki az igazság egy részét tagadja, az a teljes igazságot is tagadja, hangsúlyozta Luther.

Az 1528-ban tartott rotachi gyűlés alkalmából *Dr. Luther Márton véleménye arról, hogy az úrvacsora cikke dolgában másként tanítók felveendők-e a vallásszövetségbe?* címmel Luther ezt írja: „Minthogy a szövetség azon a címen és azzal a szándékkal jön létre, hogy általa az evangélium tana nálunk fenntartassék, és megvédelmeztessék, éppen azért az először is lehetetlen és hiábavaló, mert az ilyen szövetségnek kétségkívül a szövetkezők lelkiismeretén avagy hitén kell alapulnia és nyugodnia... Másodszor veszedelmes dolog ez az őrgróf miatt, mivel ő nyughatatlan ember. Ha ő most is, mint egykor cselekedte, belefogna az alapítványok és a kolostorok rombolásába a mi akaratunk nélkül, akkor ebben mi is támogatóivá és tettestársaivá válnánk. Minthogy tehát ily veszedelemben szeretne minket az őrgróf belesodorni,

Isten ellen cselekednénk, ha a vesztünkbe rohannánk, amint írva van: »Ne kísértsd a te Uradat, Istenedet!« (Mt 4,7), és szintúgy: »Aki a veszedelmet szereti, az abban elpusztul.« (Sir 3,27) ... Harmadszor gyanús és gonosz dolog ez, mert ... brachium carnisa, azaz emberi erőre és hatalomra, nem pedig Istenre épül... Negyedszer, keresztényellenes dolog ez a szakramentum dolgában való eretnokség miatt. Mert nem szövetkezhünk velük anélkül, hogy ezt az eretnokséget velük együtt meg ne erősítsük és ne védelmezzük. Ha pedig védelmükre kelünk, bizony még gonoszabbak lesznek, mint eddig voltak, mert ha e cikküket nem javítják ki, semmi remény arra, hogy a többi cikk dolgában helyes és szilárd alapon álljanak. ... Ha valaki azt az elenvetést tenné, hogy hiszen minden cikkben egyeznek velünk, ezt az egy cikket kivéve, és hogy nem kellene erre az egyre a többire tekintettel oly nagy hangsúlyt fektetni, ezt felelem: Nagyon sok függ ez egytől, ... amint Jakab mondja: aki vétkezik egy dologban, az egész törvény megrontásában bűnös. (Jak 2,10) Aki egy hitcikket tagad, nem kevésbé szűnik meg keresztény lenni, mint Arius vagy bárki más. Éppen ezért nem vonhatjuk ki magunkat ez alól az ítélet alól: »faciens et consentiens pari poena plectuntur«. (Rm 1,32: »nem csak maguk cselekszik ezeket, hanem azokkal is egyetértenek, akik ilyeneket művelnek.«) ... Ha erre viszont azt mondják, hogy ez a szövetség nem a tanra vonatkozik, mivel a tan ismereten nyugszik, hanem az ellenünk jogtalanul alkalmazott külső erőszak ellen jön létre, azt felelem, hogy ez sem áll meg. Hiszen tudjuk, hogy az ellenoldal semmi más miatt nem támad ránk, csakis a tan miatt. Éppen ezért nem hihető el, hogy mi a jogtalan hatalom ellen kötjük ezt a szövetséget. És ha ők az ismeretre hivatkoznak, az sem segít rajtunk. ... Azért nem társulhatunk velük jó lelkiismerettel, mert akkor nekünk is helyeselnünk és megerősítenünk kellene az ő hivatkozásukat az ismeretre, és így egyszersmind velük együtt a mi biztos ismeretünkről az ő bizonytalanságuk avagy képzelgésük alapjára kellene állnunk. Ez pedig annyit jelentene, mint legalább félig, ha nem is egészen megtagadni a mi hitünket.”

Ezután Luther ebben a levélben azt javasolja, hogy az ő pártján állók Zwingliék nélkül, csak a maguk nevében írjanak levelet a császárnak, amiben az alábbi hét pontot tárják elé a szász választófejedelem védelmében:

- „1.) Hogy a szász választófejedelem gondoskodik az ige tiszta hirdetéséről és arról, hogy az iskolákban is ezer éve nem látott módon és mértékben tanítsák azt. Emellett megszüntetett egy sor visszaélést a pénzért mondott misékkal és a búcsúkkal kapcsolatban, amelyek miatt már a wormszi birodalmi gyűlésen is panaszt emeltek a rendek, és megszüntetésüket követelték.
- 2.) Ellenállt a kép- és templomrombolóknak.
- 3.) Évszázadok óta nem látott mértékben megerősítette a felsőség és a császár méltóságának tiszteletét.

A találkozó eredményét *A marburgi cikkek néven ismertté vált tizennégy cikkelyben foglalták össze.*

- 4.) A lázadó Münzer-féle bandák ellen a legtöbbet tette, és a legtöbbet vállalta magára a leve-résük, valamint a közrend és a béke helyreállítása érdekében.
- 5.) Hogy senki más, mint mi, szászok álltunk a szakramentáriusok [reformátusok] útjában, mert a pápisták gyengének bizonyultak volna.
- 6.) Hasonlóképpen az újrakeresztelőknek is.
- 7.) Szintúgy sok kárhozatos tan mérges magvának, amit ezek az emberek itt is, ott is elszórtak a Szentháromságra, a Krisztusban való hitre és hasonlókra vonatkozóan.”

Luther ezzel azt akarja bizonyítani a császárnak, hogy az őt védelmező szász választófejedelem oltalma alatt az ő tanítását követő Szászország az egyik legerősebb bástyája a császár hatalmá-nak és a birodalom jó rendjének, szemben a svájciakkal és a tanításukat követőkkel. A lutheriek csak a tanban jelentenek ellenfelet Róma számára, de nem jelentenek veszélyt a Német-római Birodalom rendjére és békéjére nézve. Ha a tanításukért üldözik őket, azt – bár jogtalannak tartják – békével elszenvedik, mert hitük erre kötelezi őket. De a svájciakkal semmilyen szö-vetséget nem kötnek, nehogy rendbontóként és békétlenséget szítóként okot adjanak a Róma pártján állóknak az üldözésükre.

Luther – mint aki semmi rossznak az elrontója nem akar lenni – 1529 júniusában Hesseni Fülöp nyomására mégis késznek mutatkozik rá, hogy a svájciakkal tárgyaljon, de az örgróf-nak írt levelében előre jelzi, hogy nem sokat vár ettől a találkozótól. Sorait ezekkel a szavak-kal zárja: „Amennyire lehetséges, utánajártam a tanításuknak, és abban maradok, hogy én a strassburgiakkal – míg élek – nem tartok, és tudom, hogy Zwingli és társai helytelenül írnak a szentségről.”

Így jött létre végül Marburgban a kollokvium 1529. október 1-je és 4-e között. A svájciak ré-széről először Oecolampadius, majd Zwingli vitatkozott Lutherrel, de az úrvacsora kérdésében nem tudtak megállapodásra jutni, mert Luther szilárdan kitartott a szerzési igék – „... ez az én testem... ez az én vérem»” (Mt 26,26.28) – szó szerinti értelme mellett. A találkozó eredményét a *Marburgi cikkek* néven ismertté vált tizennégy cikkelyben foglalták össze, amit egyik oldal-ról Luther, Melanchthon, Justus Jonas, Andreas Osiander, Johannes Brenz, Stephanus Agricola, a másik oldalról Oecolampadius, Zwingli, Bucer és Hedio hitelesített aláírásával. Az első három cikk a Szentháromságról, a negyedik az eredendő bűnről, az ötödik a megváltásról, a hatodik a hitről, a hetedik a megigazulásról, a nyolcadik a megszentelődésről, a kilencedik a keresztség-ről, a tizedik a jó cselekedetokről és a felebaráti szeretetről, a tizenegyedik a bűjtről, a tizen-kettedik a világi felsőbbséghez és törvényekhez való viszonyról, a tizenharmadik az emberi ha-gyományokról és a papok házasságáról szóló felfogást foglalja össze. Ezekben egyetértés mu-tatkozott a felek között. A tizenegyedik cikk az úrvacsoráról szól, ahol csak a szentség két szín alatti kiszolgáltatásában van egyetértés, de annak tartalmában nincs. A fenntartott különbség-ről a felek így nyilatkoztak: „És bár mi az iránt, hogy a Krisztus valóságos teste és vére testi-leg van-e a kenyérben és a borban, ez idő szerint nem egyeztünk meg, mégis egyik fél a másik iránt keresztény szeretetet tanúsítson, és amennyire lelkiismeretük engedi, szenvedjék el egy-mást, és mindkét fél buzgón kérje a mindenható Istent, hogy minket az ő Lelke által az igaz ér-telemben megerősítsen.”

Luther ezután levélben tájékoztatta Hesseni Fülöpöt a Marburgban történekről. Többek között ezt írta: „Szükséges, hogy ugyancsak éberek legyünk, és az evangélium ígétől emberi ész, avagy ide nem tartozó másnemű tételek miatt el ne térjünk... Keserves dolog volna az evangélium ígétől, mi több az egész ó egyháztól eltérni elégséges ok nélkül.” Luther ezután a régi egyházatyák, köztük Szent Hilár, Aranyszájú Szent János, Szent Ciprián, Vulgarius és Szent Cirill írásából bizonyítja, hogy az ógyház nagy tanítói mindig is Krisztus valóságos testének és vérének vallották az eucharishtiát, és ezt a szerzési ígék szó szerinti értelme alapján tették.

Agricola Jánosnak Luther 1529. október 12-én kelt levelében pedig ezt írja a marburgi kollokviumról: „»Ez az én testem.« Minden ellenvetést megcáfoltam. ... Jóllehet látták, hogy érveiknek nincs bizonyító ereje, mégsem akartak engedni, különösen a Krisztus teste jelenlétére vonatkozó kérdésben. Azt hiszem, inkább félelemből és szégyenérzetből, mint gonoszszágból. Minden más kérdésben engedtek. ... Végül arra kértek, csak ismerjük el őket testvéreknek, és ezt a fejedelem is igen szerette volna. Ám ez a kérésük nem volt teljesíthető. Mindamellett mégis a béke és szeretet jobbát nyújtottuk nekik, azzal, hogy a jövőben mellőzzük a keménykedő iratok és szavakat egymás ellen, és ki-ki terjessze a maga tanát a másik gyalázása nélkül, ami nem azt jelenti, hogy az övéért való felelősség miatt ki-ki a másik fél tanítását ne cáfolhatná.”

Melanchthon pedig ezt az utóiratot fűzte Luther leveléhez: „Nagyon erőltették, hogy testvéreknek nevezzük őket. No lám, minő botorság! Noha ők kárhozzatnak bennünket, mégis azt akarják, hogy testvérnek tartsuk őket. Ebbe nem egyezhettünk bele. Bizton hiszem, hogy ha előre tudták volna, ami történt, nem fogtak volna bele ilyen játékba.”

János szász választófejedelemnek pedig Luther ezt írta: „Mi lelkiismeretünk szerint ezt a szövetséget se nem helyeselhettük, se nem táncsolhatjuk. Mert ha mégis létrejönne, és esetleg vérontás és más baj származnék belőle, akkor aztán bármennyire szeretnénk, sosem mászhatnánk ki abból, és hordoznunk kellene mindezeknek a csapásoknak az elviselhetetlen következményeit. Ezért inkább ezer halál érjen, minthogy azzal a lelkiismerettel kelljen élnünk, hogy a mi evangéliumunk vérontást és kárt okozott, és mindez miattunk történt. Mert a mi rendeltetésünk – miként a próféta mondja (Zsolt 44) – nem más, mint hogy szenvedjünk és a vágójuhok közé számláljuk magunkat. Ahelyett hogy magunkat védelmeznénk vagy megbosszulnánk, inkább helyet kell adnunk Isten haragjának. (Rm 12)

Ha pedig Választófejedelmi Kegyelemsségednek emiatt mégis baj zúdulna fejére, az akkor sem fog ártani. Mert a mi Urunk, a Krisztus, elég hatalmas. Számtalan utat és módot talál rá, hogy Választófejedelmi Kegyelemsségednek ez a veszedelem ne árthasson. Az istentelen fejedelmek szándékait viszont bizonyosan meg tudja hiúsítani. (Zsolt 33,12)

Mert mi is azt tartjuk, hogy a császárnak ez a vállalkozása [Luther ekkortájt feltételezte, hogy a császár támogatni fogja a Rómához hű fejedelmek Szászország elleni szövetségét] tisztán az ördög fenyegetése, ami erőtlennek bizonyul, és végül ellenfeleink romlására vezet. ... Kivéve, ha maga Krisztus tesz próbára bennünket ezáltal, hogy ígétét komolyan vesszük-e és teljes bi-

Noha ők kárhozzatnak bennünket, mégis azt akarják, hogy testvérnek tartsuk őket. Ebbe nem egyezhettünk bele.

zonyossággal igaznak tartjuk-e. Mert ha keresztények akarunk lenni, és az örök életet el akarjuk nyerni, nem lehet jobb sorsunk, mint amilyen magának az Úrnak volt, minden szentjeivel együtt. Most is így van ez: hordoznunk kell Krisztus keresztjét. A világ ugyanis nem akarja hordozni, hanem inkább ránk rakja. Hát persze, hogy nekünk, keresztényeknek kell azt hordoznunk, hogy ne heverjen itt árván, és ne semmisüljön meg. Választófejedelmi Kegyelemmességed mindeddig becsülettel hordozta, úgy a parasztlázadással, mind a nagy megkísértéssel, irigységgel, gyűlölettel, a barátoknak és ellenfeleknek sok gonosz cselével szembenézve. Az Isten kegyelmesen meg is segítette mindeddig, és adott

Hordoznunk kell *Krisztus keresztjét. A világ ugyanis nem akarja hordozni, hanem inkább ránk rakja.*

Választófejedelmi Kegyelemmességednek erős akaratot, és nem hagyta sem testi, sem lelki vigasztalás nélkül, hanem csodálatos módon fedte, széttépte és csúffá tette az ördög minden gonosz cselét és kötelét. Az ördög ezután

sem művelhet velünk semmi gonoszt, ha Istent hittel kérjük. Mi pedig biztosan tudjuk, Isten eddigi segítségéből meg is tapasztaltuk, hogy a mi ügyünk nem a miénk, hanem magáé az Istené. Ez immár a mi erőnk és vigasztalásunk. Mert be kell vallanunk, hogy minden tudományunkat és minden erőnket meghaladta, ahogy Isten, mint igazi Atya, az ő ügyét felkarolta és védelmezte. Mi az ő ügyét a magunk eszével soha nem tudtuk volna így eligazítani, megvédelmezni és véghezvinni. Ezért kérem és intem alázattal, ne aggódjék és ne féljen Választófejedelmi Kegyelemmességed ebben a veszélyben. Ha Isten úgy akarja, Istenhez való imádkozással és könnyöggel többet érünk el, mint azok minden dacoskodásukkal. Csak a kezünk maradjon tiszta a vértől és minden gázságtól. És ha arra kerülne sor, amit nem hiszek, hogy a császár továbbmenne, és engem és a többiekét hívatná: hát akkor mi magunk Isten segítségével megjelenünk. De Választófejedelmi Kegyelemmességedet magunk miatt veszélybe nem döntjük, amint korábban Választófejedelmi Kegyelemmességed megboldogult testvérével, az én kegyelmes urammal, Frigyes herceggel is cselekedtem. Mert Választófejedelmi Kegyelemmességed ne védje se az én hitemet, se bárki más hitét, hanem egyedül a maga felelősségére higgyen vagy ne higgyen, ha odáig fajul a dolog, hogy a mi legfelső földi urunk, a császár ránk támad.”

A marburgi kollokvium aktualitása

A *Marburgi cikkek* 14. cikkelye – éppúgy, mint a leuenbergi konkordia úrvacsoráról szóló megfogalmazása – jól mutatja, hogy a svájci reformáció hívei meddig hajlandóak elmenni, és hogyan tudnak látszólag nagy engedményt tenni anélkül, hogy tanításuk lényegén jótányit is változtatnának. Mire gondolok?

A 14. cikkely így fogalmaz: „Hisszük és valljuk mindnyájan [...], hogy az oltár szentsége Jézus Krisztus valóságos testének és vérének a szentsége, és hogy ezen testnek és vérnek vétele minden kereszténynek kiváltképpen szükséges.”

Ezek után a kevésbé vájt fülű olvasó nem is érti, hogy a cikkely miért folytatódik így: „És bár mi az iránt, hogy a Krisztus valóságos teste és vére testileg van-e a kenyérben és a borban, ez idő szerint nem egyeztünk meg...” Miben nem egyeztek meg? Csak a lényegben! Abban, hogy a

kenyér a Krisztus teste, és a bor a Krisztus vére. Ezt a svájciak akkor is tagadták, a leuenbergi konkordia szövegeibe is ügyesen elrejtették ezt a tagadásukat, de a legrafináltabban talán a magyar református egyház szertartáskönyvének szövegében rejtik el, hiszen még meg is kérdezik az úrvacsorához készülő gyülekezettől: hiszi-e, hogy az úrvacsorában Krisztus testét és vérének kapja. A válasz: igen. De ha azt is megkérdezzük, hogy hogyan kapják Krisztus testét és vérének, akkor már nem azt felelik, hogy a kenyér a Krisztus teste, és a bor a Krisztus vére, hanem azt mondják, hogy miközben kenyeret esznek, és bort isznak, lelki módon, a Krisztus haláláról való megemlékezés révén, a Szentlélek által Krisztus testével és vérével egyesülnek. De a kenyérben nem Krisztus valóságos testét eszik, a borban nem Krisztus valóságos vérének isszák. Luther viszont éppen ehhez ragaszkodott élete végéig, körme szakadtáig: a kenyér a Krisztus teste. Nem máshol kell az úrvacsorában a Krisztus testét keresni, hanem a kenyér maga a Krisztus valóságos teste, a bor maga a Krisztus valóságos vére. Ez az, amiből hívő evangélikus nem engedhet, mert ha enged, már nem evangélikus, hanem református.

A kenyér, mint Krisztus teste, – és nem mint Krisztus testének a jele vagy jegye, ahogy a reformátusok mondják – evangélikus identitásunk záloga.

Nem túlzás, ha azt mondom: a kenyér mint Krisztus teste, – és nem mint Krisztus testének a jele vagy jegye, ahogy a reformátusok mondják – evangélikus identitásunk záloga. Ebből nem engedhetünk anélkül, hogy az identitásunkat ne adnánk föl. Luther szavával: aki „jeleskedik” és „jegyeskedik”, az mellébeszél; a kenyér és a bor a szerzési ígék szerint nem szent jele és nem is szent jegye a Krisztus testének és vérének, hanem maga a Krisztus teste és vére.

Miért fontos ez a látszólag parányi különbségtétel? Mert minden ezen múlik! Mert hiába büszkélkedik egy egyház azzal, hogy az ige egyháza, ha Isten egyetlenegy ígérére azt mondja, hogy nem! Krisztus kezébe veszi a kenyeret és ezt mondja: „... ez az én testem. ...” (Mt 26,26) Erre hívő keresztyén csak egy választ ismerhet: ámen! Aki bármi mást mond, az Krisztust és az Isten ígését hazudtolja meg. Ez ennyire egyszerű! Ez nem bonyolult dolog. Éppen ezért Luthernek igaz volt, amikor az *Asztali beszélgetések* tanúsága szerint egyszer ezt mondta: „Mondd meg, mit tanítasz az oltár szentségéről, és megmondom ki vagy!”

Ezért most ne református testvéreinkre mutogassunk, hanem magunkat, a magunk hitét vizsgáljuk meg ebben a tükörben.

Ezért most ne református testvéreinkre mutogassunk, hanem magunkat, a magunk hitét vizsgáljuk meg ebben a tükörben! És ezután fogalmazza meg válaszát ki-kí a lelkiismerete szerint: van-e lehetőség a lutheri és a svájci reformáció egyházai között identitásunk feladása nélkül is vállalható unióra? Az én válaszem az, hogy nincs.

Emberi ésszel persze lehet okos érveket felsorakoztatni az unió mellett. Mindenekelőtt azt, hogy egységben az erő. Egységes protestáns tömbre van szükség a nyomasztó többségben levő római katolikus tömbbel szemben. De ezek csak emberi gondolatok, emberi érvek. Isten mérlegén ezek semmit nem érnek. Mert sokkal több, amit ezzel a látszólag csöppnyi megalkuvással

vesztünk, mint amit nyerünk. Mert nem csak az evangélikus identitásunkat veszítjük el. Hanem mindazt a vigasztalást, örömet és üdvösséget, amit a Krisztus testének evése és vérének ivása ebben a szentségben nyújt.

És ha megtanulnánk újra a keresztyén nyelvet, akkor azt is megértenénk, amit Luther értett, és amit János választófejedelemnek írt levelében így magyarázott: bármilyen gyengék, bármilyen kicsik vagyunk is, Istennek ezer módja és eszköze van arra, hogy megtartsa bennünket.

Bármilyen gyengék, bármilyen kicsik vagyunk is, Istennek ezer módja és eszköze van arra, hogy megtartsa bennünket.

lyen kicsik vagyunk is, Istennek ezer módja és eszköze van arra, hogy megtartsa bennünket. Nem emberi szövetségekben van megmaradásunk záloga, hanem Jézus szavában: „Én vagyok az az élő kenyér, amely a mennyből szállt le [...] Bizony, bizony, mondom néktek: ha nem

eszitek az Emberfia testét, és nem isszátok a vérének, nincsen élet tibennetek.» (Jn 6,51.53) Luther kiemeli, hogy a görögben itt a rágni szó áll. Szó szerint így kellene mondani: ha nem rágnátok az Emberfia testét. Vagyis a kenyeret, mert a szentségben nem más a Krisztus teste, mint a kenyér.

Krisztus persze máshol is jelen van, sőt mindenhol jelen van, ahol ketten-hárman a nevében gyűlnek össze. De a szentségben sajátos módon van jelen. Mert ott kenyérként ehetjük a testét. Ott egészen nekünk ajándékozza magát. Ott mint megöletett Bárány van jelen, aki mégis él és uralkodik, és ha őt hittel esszük és isszuk, akkor bennünk is átveszi az uralmat, és akkor már nem a halál uralkodik bennünk, hanem a bűnön és halálon diadalmas, el nem múló élet. Akkor új és örök szövetségben élünk Istennel. Erről a halálban és halálon túl is életet adó szövetségről kár lenne lemondani bármilyen emberi szövetség érdekében.¹

1 Az idézetek forrásai: Dr. Masznyik Endre: D. Luther Márton egyházreformáló iratai, Pozsony 1904.

Az evangélikus tényfeltárás egyik fő alapelve szerint törekedni kell az ügynökesetek árnyalt, a különbségeket is érzékeltető bemutatására. A bizottságnak azonban „Pécsi” és „Szamosi” egy kötetbe szerkesztésével ezen, mondhatni, alig kellett fáradoznia, a jelentők ugyanis szinte „maguktól” elvégezték ezt a fajta munkát. ... A jelentések két, egyházunk szocializmuskori arculatát markánsan formáló vezetője belügyi kapcsolatának beszédes lenyomatai, amelyek bőséges lehetőséget adnak a hosszú időn keresztül foglalkoztatott ügynöki működés apró részletekig menő megismeréséhez.

(Mirák Katalin: Bevezetés in.: Háló 2. Egyházvezetők 1. 15. o.)

Reformáció és kultúra. Luther, Melanchthon és Arisztotelész a wittenbergi egyetemen a XVI. század elején¹ I.

A reformáció kezdetének 500. évfordulóját előkészítő tematikus évek sorában 2014 a *Reformáció és kultúra* címet kapta. A téma kapcsán bizonyára sokaknak eszébe jut a nemzeti nyelvű bibliafordítások felkarolása, amelyet a reformáció egyik maradandó vívmányaként tartunk számon. Teológiai jelentősége mellett ennek kultúrtörténeti hatását is nehéz lenne túlbecsülni. Azt talán kevesebben tudják, hogy Kopernikusz forradalmi művének, *Az égi pályák körforgásairól* (1543) írt könyvének megjelenésében wittenbergi tudósok játszottak meghatározó – bár nem minden tekintetben pozitív – szerepet.² Ahogy ez az eset is mutatja, a reformáció hatása a modern természettudományok fejlődése szempontjából sem elhanyagolható. A kultúra más területeiről is könnyen idézhetnénk számos példát Cranach festészetétől Milton költészetén át Bach zenéjéig és tovább. Ezeknek közös vonása, hogy a protestantizmus kultúraformáló hatását mutatják. Vizsgálatukkal azt érthetjük meg jobban, milyen kultúrát hozott létre a reformáció, illetve kultúránk formálódásához hogyan járult hozzá a reformáció öröksége. Ez kétségkívül rendkívül izgalmas kérdéskör, és olyan alpművek fémjelzik, mint Max Weber klasszikusa, *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* (1995, 1. német kiadás 1905), amelyben a szerző a protestáns – elsősorban kálvinista – hivatásetikának meghatározó szerepet tulajdonít a modern kapitalista társadalmi-gazdasági rend kialakulásában.

A reformáció és kultúra viszonyával kapcsolatban azonban egy másik alapkérdést is feltehetünk: hogyan viszonyultak a reformáció képviselői a szekuláris kultúrához? A kérdés természetesen általánosabban is megfogalmazható – ahogy *Krisztus és kultúra* című híres könyvében (2006, 1. amerikai kiadás 1951) H. Richard Niebuhr meg is tette³ –, hiszen nemcsak a protestánsoknak, hanem mindenkinek, aki (újra) felfedezi Krisztust, szembesülnie kell ezzel a kérdés-

Hogyan viszonyultak a reformáció képviselői a szekuláris kultúrához?

- 1 A révfülöpi Luther-konferencián 2014. január 31-én elhangzott előadás szerkesztett változata. Rövidítve megjelent az *Evangelikus Élet* 2014. február 16-i számában (Ittész 2014). Az előadás és a tanulmányok a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készültek (BO/233/11).
- 2 Georg Joachim Rheticus (1514–1574) fiatal matematikaprofesszor éveket töltött Fromborkban az idős Kopernikusznál. Ő vette rá a lengyel tudóst a heliocentrikus világképet meghirdető művének közreadására, illetve juttatta el a kéziratot a nürnbergi kiadóhoz. (Rheticusról éppen 500. születésnapján, 2014. február 16-án emlékezett meg Rezsabek Nándor és Farkas Gábor Farkas az *Evangelikus Életben*.) Andreas Osiander (1498–1552) evangélikus teológus – Luther halála után a róla osiandristának nevezett nagy megigazulástani vita egyik főszereplője – a sajtó alá rendezésben vett részt, és egy kéretlen névtelen előszót írt a műhöz, amely máig tartóan negatív megítélés alá esett (vö. Repcheck 2008, 162–166).
- 3 A www.evangelikus.hu honlapon olvasható interjújában, amelyben az idei év témáját járja körül, Reuss András (2014) is többször utal erre a könyvre.

sel. De éppen ezért a reformátorok sem kerülhették meg. Válaszkeresésük felidézése számunkra is értékes tanulságokkal szolgálhat.

Ebben a tanulmányban – ahogy az alcím is jelzi – e szerteágazó történet egyetlen epizódjának vizsgálatára van lehetőségem: milyen helyet találtak a reformátorok Arisztotelész számára a wittenbergi egyetemen a reformáció első évtizedeiben? A konkrét történelmi kérdésre adott válasz meggyőződésem szerint túlmutat önmagán, és tágabb témánk – a reformáció és a kultúra egymáshoz való viszonya – átgondolásához is iránymutató lehet.

Egyetemek a középkorban

Bár a legrégebb európai felsőoktatási intézményként számon tartott bolognai egyetem pecsétjén az 1088-as évszám szerepel, a középkori egyetemek alapítása lényegében 1200 körül kezdődött. A következő háromszáz évben hatvannál több felsőfokú iskola jött létre, köztük persze olyan rövid életűek is, mint a Magyarország első egyeteme címmel büszkélkedő pécsi egyetem, amely 1367-es alapítását követően valószínűleg már a XV. század elején megszűnt⁴.

A századok múltával lassan az egyetemek és alapításuk jellegzetességei is megváltoztak (Appold 2008, 66–75). A klasszikus középkori intézmények szerves fejlődés révén jöttek létre. Jövedelmük főként egyházi alapítványokból származott, széles nemzetközi vonzerővel rendelkeztek, és a tanárok és diákok kvázimonasztikus életformában szentelték magukat a tudományok művelésének. Már az 1200-as évek első felében megjelenik, majd a kora újkor felé közeledve általánosabbá válik, hogy egy világi uralkodó tudatosan alapít felsőoktatási intézményt, amelynek fenntartásában is jelentős szerepet játszik a fejedelmi kincstár támogatása. Ezeken az egyetemeken erősebb az uralkodó befolyása, aki nem ritkán pragmatikus szempontokat igyekszik érvényesíteni. Oktatókat és diákokat szűkebb körből, jellemzően – bár nem kizárólagosan – az érintett uralkodó fennhatóságának területéről vonzanak. Az egyetemi polgárok élete egyúttal világibbá, nyitottabbá válik.

Bár a *studia generalia* – vagyis a szabad művészetek mellett legalább egy magasabb tudományt is oktató középkori intézményeket – is egyetemenként tartjuk számon, az igazi *universitas*⁵ a bölcsészeti alapképzést nyújtó kar mellett három felsőbb karral, teológiai, jogi és orvosi fakultással is rendelkezett. Ezek – ilyen sorrendben – presztízsből megelőzték a bölcsészkart, amelyen főként magiszterek (MA) tanítottak, míg a felsőbb karok professzorai esetében legtöbbször elvárás volt a doktori fokozat megléte. Ahhoz, hogy valaki a felsőbb karokon megkezdhesse tanulmányait, előbb sikeresen le kellett zárnia bölcsészkarai tanulmányait.⁶

4 A témának mára hatalmasra nőtt a szakirodalma. Hastings Rashdall úttörő munkája (2010, 1. kiad. 1895) még mindig nehezen megkerülhető, noha az ezredfordulón közreadott négykötetes *A History of the University in Europe* kétségkívül az európai egyetemtörténet ma elérhető legátfogóbb feldolgozása. Ennek 1. kötete (Ridder-Symoens 2003, 1. kiad. 1992) foglalkozik a középkori felsőoktatási intézményekkel.

5 A *studium generale* és *universitas* fogalom pár másfajta értelmezéséhez lásd: Sz. Jónás 2005, 23.

6 A bolognai folyamatként ismert reform keretében a magyar felsőoktatás is visszatért az alap- (BA), mester- (MA) és doktori (PhD) képzés középkori eredetű háromszintű rendszeréhez. A karok, illetve egyetemek (pl. orvos- vagy teológusképzés) egymáshoz való viszonyában azonban megmaradt a mellérendeltség, és nem tért vissza a korai évszázadok hierarchikus szemlélete.

Az egyetemi oktatás meghatározó formája az előadás volt, általában tárgyként hetente négyszer egy óra. Az előadások konkrét szövegek, tankönyvek magyarázatán alapultak, ami következőképpen a kommentáriródalom felvirágzásához vezetett a középkor utolsó századaiban. Látni fogjuk, ez az oktatásszervezési forma az egyetemi státuszok kialakításában is meghatározó szerepet játszott. Az egyes oktatói állásokat általában egy-egy alapszöveget magyarázó előadások megtartásához kötötték:

az etikaprofesszori kinevezés például azt jelentette, hogy az illető magiszternek Arisztotelész *Nikomachoszi etikáját* kellett értelmeznie hallgatói számára. A képzésnek a mai szemináriumokhoz hasonló részét, amely aktív részvételt biztosított a diákok számára, a heti disputációk jelentették. Az alkalmi (promóciós) disputációk pedig a diplomaszerezés előfeltételül szolgáltak, a mai záróvizsgákhoz hasonlóan.

Arisztotelész újrafelfedezése a középkor legnagyobb intellektuális eseménye volt a latin nyelvű Nyugaton, és időben nagyjából egybeesett az egyetemalapítások hőskorával (XIII. század). Nem csoda hát, ha a teológiai befogadását övező viták lezárultával Arisztotelész meghatározóvá vált a középkori egyetemi oktatásban. Értelmezése körül iskolák, köztük a skolasztika kiemelkedő tudósainak nevével fémjelzett tomista, skotista, ockhamista „utak” (*viae*) alakultak ki.⁷ A köztük zajló viták alapvetően formálták a késő középkori egyetemek szellemi életét (Leinsle 2007, különösen is 173–179). Arisztotelész nemcsak a mai értelemben vett bölcsészképzés részeként vált megkerülhetetlenné, hanem jelentős részben a természettudományokat is az ő szövegei alapján oktatták, sőt művei a felsőbb karok tananyagába is beépültek.

Arisztotelész újrafelfedezése a középkor legnagyobb intellektuális eseménye volt a latin nyelvű Nyugaton.

Wittenberg a késő középkori egyetemek között

Ezen a háttérén világosan kirajzolódik, hogy a wittenbergi egyetem tipikus késő középkori főiskola volt. Amikor a Wettin-ház két ágra szakadásakor Bölcs Frigyes (1463, 1486–1525) apja és nagybátyja 1485-ben felosztotta egymás közt Szászországot, a lipcsei egyetem Albert-ági területre került, és az Ernő-ági választófejedelemség felsőoktatási intézmény nélkül maradt. Frigyes ezt a hiányt trónra lépésétől kezdve orvosolni igyekezett, és erőfeszítéseit a századforduló után siker koronázta, amikor az új egyetem számára 1502-ben megszerezte a császári⁸ jóváhagyást (UBW 1. köt. 1–3, 1. sz.). Ezt 1507-ben követte a pápai elismerés (UBW 1. köt. 17, 19. sz.), a következő évben pedig maga a fejedelem adta ki az egyetem első statútumait (UBW 1. köt. 18–58, 22–26. sz.).

7 Vö. Aquinói Tamás (1225–1274) dominikánus, John Duns Scotus (1270 k. – 1308) és Ockhami Vilmos (1287 k. – 1347 k.) ferences szerzetesek.

8 I. Miksától (1459–1519), aki 1486-tól német király, és apja, III. Frigyes (1415, 1452–1493) halála után *de facto* német-római császár is volt, de a pápa csak 1508-ban ismerte el mint választott uralkodót, és soha nem koronázták meg. Nem tévesztendő össze I. Miksa magyar királlyal (1527, 1564–1576), aki II. Miksa néven lett német-római császár (1564–1576).

Az első években nagy volt a fluktuáció az oktatók között. 1507 tavaszán 38 rendes és rendkívüli tanár – bakkalaureusok, magiszterek, doktorok – összesen 45 kurzust tartottak az egyetemen (UBW 1. köt. 14–17, 17. sz.). Az ebben az évben bekövetkező pápai elismerés jelentősen hozzájárult az oktatói kar stabilizálásához, mert egyházi javadalmazású tanárokat biztosított az egyetemnek, amely ezáltal úgy jutott stabil jövedelmű oktatókhoz, hogy bérezésük nem terhelte a fejedelmi kincstárat. A pápai rendelkezés átszervezte a wittenbergi Mindenszentek Alapítványt; kanonokainak számát tizenkettőre emelte, és kötelezte őket az egyetemi oktatásban való részvételre. Ezen kívül a városban működő szerzetesrendek is biztosítottak néhány professzort a fiatal főiskola számára. Az ágostonosoknak például a bölcsészkar etikatanárát és a teológiai kar bibliatudományt oktató professzorát kellett kiállítaniuk. Luther is ennek köszönhetően került Wittenbergbe: először – 1508/1509-ben – magiszterként etikát tanított, majd végleges áthelyezését (1511) és a doktori fokozat megszerzését (1512) követően 1513-tól rendfőnöke, Johann von Staupitz (1468 k. – 1524) utódja lett a Szentírás professzoraként.

Az 1508-as statútumok a részletekben ugyan kicsit eltértek az 1507-es *status quótól*, de az egyetem általános irányultságát megerősítették. Wittenberg a skolasztikus *via antiqua* mérsékelt skotista irányzatát képviselte (Kathe 2002, 2–4; Scheible 1996, 130). A humaniz-

Luther ... először – 1508/1509-ben – magiszterként etikát tanított, majd ... 1513-tól rendfőnöke, Johann von Staupitz utódja lett a Szentírás professzoraként.

mus megjelent a tanrendben, de egyértelműen másodlagos szerepet töltött be a skolasztikus órák mögött. Az új tudomány a vizsgakövetelmények közé sem került be, a diplomaszerzés szempontjából tehát lényegében fakultatívnak minősült.

Egy száz évvel később, 1516-ban hasonló helyzetet látunk. Az egyetemnek ekkor mintegy 200 hallgatója van, akiket 22 rendes tanár oktat (UBW 1. köt. 77–78, 57. sz.). Az oktatók fele a bölcsészkaron működött, és mivel Balthasar Vach (1480 k. – 1541) – dupla javadalmazás ellenében – latin költészetet és retorikát is tanított, voltaképpen 12 státusz tartozott ehhez a karhoz. Az 1508-as statútumok értelmében az arisztotelészi logikát és fizikát, valamint Petrus Hispanus logikáját párhuzamosan három-három út szerint kellett volna előadni, ebből azonban csak kétszer három kurzus, a skotista és a tomista előadások valósultak meg (vö. Kathe 2002, 33–34 és Kusukawa 1995, 24). A harmadik *via*, az Ágoston-rendi Rimini Gergely irányzata a források szerint ténylegesen soha nem került be az órákínálatba. E hat professzorból négy alapítványi javadalmazásban részesült, és csak kettő kapta a fizetését (évi 20 guldent) a választófejedelmi kincstártól. A többi előadás nem volt *viához* kötve, de ezek fele is – összesen tehát a 12 kurzusból 9 – skolasztikus irányultságot mutatott. Ezek között találjuk valamennyi alapítványi – vagyis biztos – finanszírozású állást. Vach említett óráin kívül mindössze egy, a latin grammatika képviselte a humanizmust, és ez volt az egyetlen humanista szellemű előadás, amely a bakkalaureusi diploma előfeltételének számított. Az előadások felének Arisztotelész-szövegek szolgáltak alapul (1. táblázat).

1. táblázat *Rendes oktatói állások a bölcsészkaron (1516)*

<i>Státusz</i>	<i>Alapszöveg (Szerző)</i>	<i>Iskola</i>	<i>Javadalmazás</i>
Logica maior*	Arisztotelész	Skotista	Mindenszentek
Logica maior *	Arisztotelész	Tomista	Fejedelem (20 gl.)
Fizika**	Arisztotelész	Skotista	Mindenszentek ⁺
Fizika**	Arisztotelész	Tomista	Fejedelem (20 gl.)
Logica minor*	Petrus Hispanus	Skotista	Mindenszentek
Logica minor *	Petrus Hispanus	Tomista	Mindenszentek ⁺
Etika**	Arisztotelész	Skolasztikus	Ágostonosok
Metafizika**	Arisztotelész	Skolasztikus	Egyetem (20 gl.)
Asztronómia**/ Matematika**	Sacrobosco et al.	Skolasztikus	Fejedelem (20 gl.)
Grammatika*	Sulpitius	Humanista	Fejedelem (20 gl.)
Latin költészet Retorika	] <i>B. Vach oktatja</i> Latin klasszikusok Latin klasszikusok	Humanista Humanista	] Fejedelem (40 gl.) ^o

* BA-diploma előfeltétele

⁺ Valamint évi 20 gulden kiegészítés a fejedelmi kincstárból

** MA-diploma előfeltétele

^o Egyetemi kiegészítő javadalmazással együtt

A felsőbb karokon hasonló volt a helyzet (UBW 1. köt. 77, 57. sz.). Elvileg a teológia vezette az egyetemi karok hierarchiáját. Wittenbergben 1516-ban három rendes professzor működött ezen a fakultáson,⁹ mindhárman egyházi (rendi) javadalmazásban részesültek. Ahogy már említettem, az ágostonosok adták a biblikus professzort, míg a Mindenszentek Alapítvány két skolasztikus professzort állított ki. (Az egyetem korai éveiben egy ferences teológiaprofesszor is működött a karon.) Magát a biblikus teológiai státuszt nem kell a reformáció előhírnökének tekintenünk. Ez a professzúra a késő középkori oktatási rend része volt, és nem változtatott a kar skolasztikus orientációján. Nincs adatunk arról, hogy a teológiai reformgondolkodás Luthert megelőzően megjelent volna a karon (Brecht 1985–1993, 1. köt. 120–121; vö. Scheible 1996, 126).

A karok közötti tényleges vezető szerep a jogi fakultásé volt. Itt találjuk a legtöbb – összesen hét-nyolc – professzort, de a felsőbb karok között a legtöbb változás is ezt a kart éri majd

A karok közötti tényleges vezető szerep a jogi fakultásé volt.

⁹ Scheible (1996, 126) szerint 1516/1517-ben még egy ágostonos, Johannes Herrgott is tanított a teológiai karon, aki abban az évben dékán is volt, de az évi előadásának nincs nyoma, és egyébként Scheible is következetesen három teológiaprofesszorról beszél.

a következő évtizedekben. A kánonjog felől a római jog felé való fokozatos eltolódás már a reformáció kezdete előtt megfigyelhető, és ebben Bölcs Frigyes szempontjainak érvényesülését ismerhetjük fel. A fejedelem elsőrendű célja a tartományi kormányzat számára nélkülözhetetlen felkészült hivatalnokok képzése volt, amit jól mutat mind a jogi kar kiemelt szerepe, mind pedig a római jog térnyerése. Az itt működő oktatók javadalmazása lényegesen – akár nyolcszorosan is – meghaladta a bölcsészkar magisztereinek fizetését. A jogászok ekkor egyértelműen az egyetem anyagilag legjobban megbecsült oktatói voltak. Míg 1507-ben a kar nyolc tanára közül hat kánonjogász volt, a következő évben a statútumok már sokkal kiegyensúlyozottabb arányt írtak elő. 1516-ra pedig ténylegesen is megfordult az egyensúly, és immár a római jogászok kerültek – egyelőre szerény – többségbe. A jogi kar kiemelkedő szerepét jól mutatja az orvosi karral való összehasonlítás, ahol mindössze két oktatói állásról volt szó, és ekkoriban (1516) ezek közül is csak az egyik volt betöltve, ráadásul ennek javadalmazása a vezető jogászok jövedelmének felét sem érte el (2. táblázat). Ez önmagában nem wittenbergi sajátosság. Az orvosi kar háttérbe szorulása a joggal és teológiával szemben jellemző az egyetemek korai évszázadaiban.

2. táblázat *Rendes oktatói állások száma a felsőbb karokon (1507–1516)*

<i>Kar (terület)</i>	<i>1507</i>	<i>1508*</i>	<i>1516</i>	<i>Javadalmazás (1516)</i>
Teológiai	4	5	3	Mindenszentek (2) és ágostonosok (1)
Jogi (római jog)	2	3	4	Fejedelem (80–160 gl.)
Jogi (kánonjog)	6	4	3	Mindenszentek
Orvosi	1	2	1	Fejedelem (70 gl.)

* Statútumok szerint (terv)

Wittenberg 1516-ban tehát egy tipikus késő középkori egyetem képét mutatja. Érezhető a választófejedelmi befolyás meghatározó szerepe; az egyetem vonzereje kevésbé terjed túl a tartomány határain, ráadásul jövedelmének

Wittenberg 1516-ban tehát egy tipikus késő középkori egyetem képét mutatja.

nagyobbik felét még mindig egyházi forrásból fedezi, bár finanszírozásában a fejedelmi kincstár szerepe sem elhanyagolható. Az iskola szellemiségében – különösen a tanrendben és

a vizsgakövetelményekben – kifejezetten hagyományos szemléletű, noha órákínálatában a humanizmus egyértelműen jelen van, és ennek bővítését egyre hangosabban követelik.

Ez tehát alaptémánk egyik pólusa, a kultúra. Ennek további vizsgálata előtt álljunk meg egy percre, és vegyük szemügyre a másik pólust, a reformációt is!

Luther Arisztotelész-kritikája a reformáció elején

Luther az 1510-es évek elejétől kezdve véglegesen Wittenbergbe került, hamarosan megkapta professzori kinevezését, és megkezdte egyetemi tanári működését. Ebben a minőségében – különösen az évtized utolsó éveiben – az oktatási reformokért is aktívan tevékenykedett,¹⁰ aminek levelezésében is számos nyomát találjuk.

Luther egyik legmarkánsabb célkitűzése Arisztotelész száműzése az egyetemi oktatásból: „Semmi sem hevíti úgy szívemet, mint az a vágy, hogy Aristotelést, ezt a színészt, aki görög maszkjával az egyházat oly alaposan tévútra vezette, leleplezzem és az egész világ előtt pellen-gérre állítsam” (LVM 7. köt. 59, 34. sz., Csepregi Zoltán ford.) – írja Johannes Langnak Erfurtba 1517. február 8-án egy levélben, amelyben azt fájlalja, „hogyan látni kell: a legjobb képességű, hasznos tudományokra termett testvérek ezekben a [z arisztotelészi és skolasztikus] komédiákban élnek le életüket és herdálják el fáradságukat, az egyetemek pedig nem szűnnek meg a jó könyveket máglyára ítélni” (7. 60). Néhány hónappal később már a reformok sikeréről számol be: „A mi teológiánk és Szent Ágoston nagyszerűen halad előre és Isten segítségével uralkodik a mi egyetemünkön. Aristotelész lassankint letűnik, halad hamarosan bekövetkező végső bukása felé. A szentenciákról tartott előadások szerfelett undort keltenek, és senki sem számíthat hallgatóságra, ha nem ezt a teológiát adja elő, ti. a Szentírást vagy Szent Ágostonét vagy más tekintélyes egyházi tudósét. (LVM 7. köt. 62, 41. sz.; Johannes Langnak, 1517. május 18., Csepregi Zoltán ford.)

Luther egyik legmarkánsabb célkitűzése Arisztotelész száműzése az egyetemi oktatásból.

A későbbi adatok fényében óvatosan kell kezelnünk ezt a szakaszt (Scheible 1996, 125–126). Ekkor még inkább programnak, mint a cél eléréséről szóló beszámolóknak kell tekintenünk, hiszen a következő tavaszon Luther még mindig csak tervként beszél a reformokról, amikor Georg Spalatinnak, Bölcs Frigyes titkárának megküld egy feljegyzést tanártársaival tartott megbeszélésükről, amelyen elképzeléseiket vázolták: „Bár ha meg lehetne így szervezni a tanulmányokat, Te jó Isten! Mekkora dicsőség volna ez nekünk, a fejedelemnek, a teológiának, sőt megfelelő alkalom kínálkozna minden egyetem reformjára” (LVM 7. köt. 76, 63. sz.; 1518. március 18., Csepregi Zoltán ford.).

A következő hetekben Luther tele van várakozással az egyetemi reform sikerével kapcsolatban,¹¹ és a heidelbergi disputáció alkalmával olyan lelkesen számol be rendtársainak a wittenbergi fejleményekről, hogy ők már mint kész tényet adják tovább a reform hírért (Scheible 1996, 128–129). Érdemi előrelépés azonban ezen a tavaszon sem történik, hiszen újabb fél év múlva az arisztotelészi etika-előadás fakultatívvá tételét még mindig csak hallgatói kérésként továbbítja Luther Spalatinnak, és ugyanebben a levélben a vizsgarend általános reformjának kérdését

¹⁰ Ez Luther professzori működésének olyan területe, amelyet Wiczián Dezső nem tárgyalt kiváló kismonográfiájában (1996, 1. kiadás 1930).

¹¹ Vö. WA Br 1. köt. 155.41–46, 64. sz. (Johannes Langnak, 1518. március 21.). Lásd még LVM 7. köt. 77, 66. sz. (Johannes Staupitznak, 1518. március 31.) és 7. 80, 75. sz. (Georg Spalatinnak, 1518. május 15.).

ennél is óvatosabban veti fel.¹² A tél végén – immár kicsit türelmetlenebbül – sürgeti a tanrendi reform ügyét, szorgalmazva „azoknak az előadásoknak az eltörlésé[st], melyek feleslegesen rabolják az időt, [és] ezeknél jobb tárgyak bevezetésé[st].” Spalatint nyomtatékosan kéri a téma napirenden tartására a fejedelemnél, „nehogy a balsors közbelépve szétzilálja ezt az oly üdvös szándékot.” (LVM 7. köt. 139, 144. sz.; 1519. február 7, Csepregi Zoltán ford.)

Az egyetemi reform ügye tehát lassan haladt előre, közben azonban nem enyhült Luther Arisztotelész-kritikája. A Spalatinhoz 1519. március 13-án írt levelében legalább olyan élesen fo-

Az egyetemi reform *ügye tehát lassan haladt előre.*

galmaz, mint két évvel korábban Langnak: „... Aristotelés *Fizikája* teljesen haszontalan tárgy bármely korosztály számára. Az egész könyv nem más, mint semmiségekről való szócsavarás és légből kapott érvelés, mihaszna szónoki gya-

korlat... Isten haragja akarta, hogy az emberi faj évszázadokon keresztül foglalkozzék ezekkel az értelmetlen csacsiságokkal. [...] Ugyanez áll metafizikájára és lélektanára is.” (LVM 7. köt. 144–145, 161. sz.; Stromp László ford.)

Ha lehet, még keményebb hangot üt meg, amikor *A német nemzet keresztyén nemességéhez* címzett nagy reformiratóban (1520) a széles nyilvánosság elé lép a felsőoktatás megújítását célzó javaslatával. „[A]z egyetemekre is ugyancsak ráférne az üdvös és alapos reformáció” – írja –, mivel itt „egyedül a vak pogány mester, Aristoteles uralkodik, még Krisztusnál is inkább: E részben hát tanácsolnám, hogy Aristoteles könyveit, a Physikát, Metaphysikát, De animát, Ethikát, szóval a miket eddig a legjobbaknak tartottak, teljesen mellőzzük, [...] hisz azokból semmit sem lehet tanulni. [...] Fáj lelkemnek, hogy az a kárhozott, nagyralátó, ravasz pogány hamis beszédeivel a legjobb keresztyének sokát félrevezette és elbolondította; bizony az Isten ver meg vele a mi bűneink miatt. Hisz ez a nyomorult ember, az ő legjobb, a lélekről szóló könyvében, azt tanítja, hogy a lélek a testtel együtt halandó; mégis sokan silány érveléssel a pártjára álltak, mintha bizony nem volna nekünk Szentírásunk, a melyben bőséges tanítás vagy on számunkra mindazon dolgokról, a mik-

„Az egyetemekre is *ugyancsak ráférne az üdvös és alapos reformáció”.*

ről Aristotelesnek még csak sejtelve sem vala; mégis ez a halott pogány győzött és az élő Isten könyveinek útjába állt és azokat csaknem kiszorította, úgy, hogy e nyomorúságra gondolva, nem hihetünk mást, mint hogy a tanulmányozást a gonosz lélek hozta be. Hasonlóképp erkölcsstani könyvében minden más könyvnél gonoszabbul egyenesen megcsúfolja az Isten kegyelmét és az erényt, pedig e könyvét is a legjobbak közé számítják. Ő csak el minden keresztyéntől, polkolba az ily könyvekkel!” (LMM 2. köt. 94–95, Masznyik Endre ford.)

Luther Arisztotelészről alkotott véleményét és vele kapcsolatos elképzeléseit illetően aligha hagy kétséget ez a szakasz. Általánosabban: reformáció és kultúra teljes konfrontációját lát-hatjuk ezekben az idézetekben. Ez a fajta kemény elutasítás jellemző ugyan az első időszakra,

¹² LVM 7. köt. 83–84, 90. sz. (1518. szeptember 2.).

hosszabb távon mégsem ez vált a mértékadó reformátori paradigmává, amiben Luther mellett Melanchthonnak is meghatározó szerepe volt.

Melanchthon arisztotelészi programja

A Németország tanítómestereként tisztelt Melanchthon a XVI. század egyik legjelentősebb arisztotelianus gondolkodója és reformátora. Ez a kettősség egyszerre előlegezi meg a lutheri reformáció és az arisztotelészi kultúra feszültségének feloldását és – rövid távon – élezi ki a paradoxonukat.

A fiatal Melanchthon 1518 tavaszán egy új Arisztotelész-kiadás programját hirdeti meg,¹³ és pár hónappal később wittenbergi székfoglaló beszédében „az eredeti és őszinte Arisztotelész”-hez gratulál a diákoknak (2003a, 27). A megelőző évek egyetemi előadásanyagából 1529-ben kommentárt jelentet meg a *Nikomachoszi etikához* (VD16 ZV 10667), majd a következő évben Arisztotelész *Politikájához* (VD16 M 2737). Egy évtizeddel később a *De animához* írt kommentárt, amelyet 1553-ban átdolgozott. A könyv hatalmas siker lett, a XVI. század végéig több tucat kiadást ért meg, és legalább öt – evangélikus – kommentár készült hozzá: figyelemre méltó teljesítmény egy műtől, amely maga is kommentár (vö. Ittész 2013, különösen is 48–51, 66–67). Közben 1549-ben a *Fizikához* is írt kommentárt (VD16 M 3469), amely szintén komoly sikertörténété vált, és legalább tizennyolc utánnyomást ért meg. A Luther által kárhozottatott művek közül tehát a *Metafizikán* kívül mindhez írt magyarázatokat Melanchthon. Nyomtatásban kiadott művei mellett Arisztotelészről két ünnepi beszédben is megemlékezett a wittenbergi egyetem polgárai előtt 1537-ben és 1544-ben.¹⁴

A Luther által kárhozottatott művek közül tehát a Metafizikán kívül mindhez írt magyarázatokat Melanchthon.

Luther éles kritikája egyfelől, Melanchthon elkötelezett arisztotelészi programja másfelől: a reformáció és kultúra viszonyának elemzésekor nem kerülhetjük meg ezt a paradoxont. Annak jelzésére, hogy a reformátori programok közti feszültség felismerése nem új keletű, álljon itt néhány kiragadott egyháztörténeti példa.¹⁵ *Pártatlan egyház- és eretnektörténetében* (1699) Gottfried Arnold azzal vádolja Melanchthont, hogy a hátsó ajtón keresztül visszahozta a skolasztikát és az arisztotelészi filozófiát a teológiába, alighogy Luther a bejáraton kiűzte őket.¹⁶ A pietista Friedrich Wilhelm Zierold szerint Melanchthon „ravasz arisztotelianus dialektikus, aki Isten titkait az értelemmel akarta felmérni és megragadni” (idézi Wallmann 1980, 207). Melanchthon születésének 450. évfordulóján tartott emlékbeszédében Wiczián Dezső ilyen kritikai megállapításokkal árnyalta méltatását: „Melanchthonban felelevenedett a humanista; iskolás [skolaszti-

13 MBW T1. köt. 64–65 17. sz.

14 *Oratio de vita Aristotelis* (CR 11. köt. 342–349) és *Oratio de Aristotele* (CR 11. köt. 647–658).

15 Melanchthon recepciótörténetéhez részletesebben lásd korábbi tanulmányomat: Ittész 2010.

16 „Melanchthon allen diesen greuel [die universitäten und schul-theologie, Aristotelische philosophie und andere teuffels-brut des Antichrists] durch die hinterthür herein gebracht, da jenere sie kaum forne ausgetrieben” (Arnold 1967, [2. köt.] 554 = 2.16.99).

kus] professzorrá vált, aki az értelmet, a filozófiát újra szóhoz engedte a teológiában” (1947, 7). A lutheri és melanchthoni megközelítés kettősségének fényében tehát az volt az egyháztörténet-írás egyik sokszor megfogalmazott válasza a reformáció és a kultúra viszonyának kérdésére, hogy Melanchthon kompromittálta Luther reformatori tanítását, és hibázott, amikor nem osztotta az utóbbi teljes elutasítását az arisztotelészi filozófia iránt.

Azt gondolom, nem feltétlenül kell elfogadnunk ezt az álláspontot, és létezhet a paradoxonnak másféle feloldása is. Ehhez első lépésben a következő megfontolások adhatnak iránymutatást. Melanchthon évtizedeken keresztül működött arisztotelianusként Wittenbergben – Luther

Létezhet a paradoxonnak másféle feloldása is.

szeme előtt és munkatársaként. Arisztotelész-kommentárjai is rendre ott jelentek meg, ünnepi beszédeit is ott mondta el, és Luther – aki az 1520-as évek végétől 1546-ban bekövet-

kezett haláláig közel két évtizeden keresztül tanúja volt mindennek – nem akadályozta meg kollégáját programja megvalósításában. Ez a reformatori visszafogottság mindenképpen elgondolkodtató.

Másodszor Luther antiarisztotelianizmusa sokkal összetettebb, mint azt az idézett szakaszok sugallják. Egyetlen példa: a fenti utolsó idézet *A német nemzet keresztyén nemességéhez* így folytatódik: „Abba szívesen beleegyezném, hogy Aristoteles könyveit a Logikáról, Rethorikáról, Poetikáról megtartsuk, vagy más, rövidebb alakba öntve hasznosan olvassuk az ifjakkal, az ékesszólásban és igehirdetésben való gyakorlás végett” (LMM 2. köt. 95, Masznyik Endre ford.) – vagyis még a legnagyobb kirohanás sem egészen elvakult; Luther még ekkor is lát valamilyen korlátozott értéket Arisztotelészben. A témának egyébként komoly szakirodalma van (pl. Nietzsche 1883, Ebeling 1982, Dieter 2001), amely összességében árnyalt képet rajzol a reformátor viszonyáról a filozófushoz, amelyben az elutasítás sötét tónusai mellett sokkal világosabb színek is megjelennek. Ennek részletesebb tárgyalására itt azonban nincs lehetőségem.

A harmadik szempontot a történeti kronológia adja. Melanchthon 1518-ban érkezett Wittenbergbe, de csak az 1520-as évek végén jelent meg első Arisztotelész-kommentárja. A közbeeső évtized kulcsfontosságú az általunk vizsgált történet szempontjából: a továbbiakban ezt kell közelebbről szemügyre vennünk. (folytatjuk)

Ittész János hetvenéves?

Személyes hangú köszöntő egy negyedszázados barátság hátterén

Püspök, hittestvér, küzdőtárs, de leírhatom-e azt a szót, hogy barát? Megkockáztatom, hogy igen – bár mint a 2011-es nyugdíjba vonulásakor a tiszteletére kiadott tizenegy szerző őt köszöntő tizenegy mondatának egyikében is leírtam, Ittész Jánosnál pontosan tizenegy évvel vagyok fiatalabb; s ha így van, vajon nem bizalmaskodás-e az idősebb testvért barátként is megszólítani? Persze az is igaz, hogy a hittestvéri kapcsolaton túl ő még másképpen is idősebb testvér lehet: nekem ugyanis bátyám nincs, neki pedig testvéröccse. De talán a hittestvéri kapcsolaton túl több szempontból is barátunk tekinthetem. Például azért, mert tíz esztendővel ezelőtt, amikor a rádióban elhangzott vasárnapi meditációit sokak rábeszélésének engedve nem nagy hírveréssel, hanem szerény körülmények között csendben megjelentette, engem kért fel az ajánlás megírására, s e barátinak tekinthető kérésnek nagy örömmel eleget is tettem. Végül, de nem utolsósorban azért is beszélhetek barátságáról, mert éppen negyedszázada annak, hogy még a rendszerváltozás pirkadata előtt (!) egy olyan baráti körnek lettünk a tagjai, amely hitvalló püspökünk, Ordass Lajos – akkor még tabunak tekintett – nevét vette fel. 1989. március 18-án a kelenföldi gyülekezet tanácsstermében alakult meg az Ordass Lajos Baráti Kör. Egy érdekes mozzanat említése idekívánczozik. Ittész Jánoson kívül ma már én vagyok egyedüli tanúja ennek az eseménynek. Az alakuló ülés

„Mi lenne, ha a most esedékes püspökválasztás előtt nekünk is lenne egy jelöltünk?”

szünetében Dóka Zoltán néhányunkat félrevont, s felvetette a kérdést: mi lenne, ha a most esedékes püspökválasztás előtt nekünk is lenne egy jelöltünk? És ekkor Ittész Jánosra mutatott: János legyen az! Ittész János nevetve hárította el az ötletet magától, s volt olyan, aki összevonta a szemöldökét. A kör később úgy döntött, hogy a nem törvényes keretek között induló választási folyamatra egy saját jelölt állításával nem mondhat igent. Figyelünk a dátumra? Mindez éppen tizenegy (!) évvel azelőtt történt, hogy Ittész Jánost – immár egészen más helyzetben – püspökké választották.

Ittész János hetvenéves? Bármennyire is különös, így van: Ittész János nyugalmazott püspök, a 2000-ben újjáalakult Nyugati (Dunántúli) Egyházkerület első, újjászervező püspöke 2014. június 18-án tölti be életének hetvenedik esztendejét. Nem kelti idősebb ember benyomását, hiszen éppen olyan energikusan mozog, beszél, vitatkozik, prédikál, mint huszonöt évvel ezelőtt, amikor megismertem.

Már korábban is sokszor hallottam róla édesapámtól, aki mindig gyerekes őszinteséggel tudott lelkесedni. Egyszer, talán a nyolcvanas években, amikor a teológiáról hazatért, nagy örömmel újságolta, hogy Ittész János kőszegi lelkész milyen szenzációs otthonórát tartott a teológu-

soknak. Tudjátok, mondta apám, ő az, aki öt éven keresztül egymaga volt az egész évfolyam, aztán Káldy nem engedte a felszentelését, mert a tanévzárón nem volt hajlandó dicsérni az állami hatalmasságok előtt a szocialista rendszert. Valóban így volt – nem is maradt el a büntetés, segédmunkás lett, majd kétéves sorkatonai szolgálat következett. Végül a másik püspök 1970-ben mégis felszentelte, s lelkész lehetett. Először Takácsiban, majd Kőszegen szolgált.

Az Úr csodásan működött egyházunk és az ő személyes életében is. Luthertől megtanultuk, hogy Isten sokszor önmaga ellentétének látszata alatt rejtőzködik. A politikai rendszerváltozás

Ő az, aki öt éven keresztül egymaga volt az egész évfolyam.

után a Magyarországi Evangélikus Egyházban sajátos benső hasadás alakult ki: nem szakadás, csak hasadás. Egyházunknak a kommunista rendszerrel alkut nem kötő lelkészei alulról próbáltak a megújulás útjára lépni, mert

az egyház akkori vezetői a pozícióikat jórészt az előző politikai rendszerrel kötött kompromisszumuknak köszönhették, s továbbra is önmagukat kívánták látni az egyház hajójának kormányosaként, ráadásul az új idők új embereiként. A kör – amelyet már említettem – ezekről a vezetőktől azt kérte, hogy ajánlják fel lemondásukat, s amennyiben az egyház népe újra megválasztja őket (ami akkor könnyen elképzelhető volt), akkor a legitimitásukhoz már nem férhet kétség. Ittész János is a radikális változás igénylőjéhez tartozott, s mivel a vezetőség lemondása nem történt meg, ő 1990–2000 között a gyülekezetére koncentrált, s a közegyházban a passzív rezisztenciát, sőt az izolációt választotta.

Isten a Magyarországi Evangélikus Egyházban azért működött csodálatosan, mert 1997-ben a zsinaton, amikor a strukturális reformkezdeményezéseket már majdnem lesöpörte az asztalról az akkori felsővezetői akarát, felállt egy zsinati küldött, egy egyházához hűséges magyar gazdálkodó parasztember, s az ő bátor, tisztán és tagoltan szóló, a Dunántúli Egyházkerület visszaállítása mellett érvelő nyílt javaslata megfordította a zsinati atyák addig felülről irányított

Ittész János is a radikális változás igénylőjéhez tartozott.

véleményét, és váratlanul a zsinat mégis megszavazta a Nyugati (Dunántúli) Egyházkerület felállítását.

Isten ekkor Ittész János kőszegi evangélikus lelkész életében is csodálatosan működött. Az

újraszerveződő egyházkerület gyülekezetei nemcsak jelölték, hanem 2000 tavaszán meg is választották püspöküknek. Emlékszem, egy lelkészno mesélte, hogy amikor meghallotta Ittész János megválasztását, térdre borulva imádkozott, hálát adva, de Isten bocsánatát is kérve, mert nem hitte, hogy ez a választás valaha megtörténhet.

Így kezdte meg püspöki szolgálatát Győrött 2000 szeptemberében Ittész János, az egykor félárva papgyerek. Most mondjuk el: hatéves sem volt, amikor édesapja, Ittész Mihály győri lelkész fiatalon váratlanul meghalt. Édesanyja, Balikó Erzsébet (Balikó Zoltán lelkész testvére) nevelte fel az öt gyermeket; a legidősebb gyermek, Ittész Gábor (1932–2007) ekkor már tizennyolc éves volt, és a teológiára készült. Ittész János egyik vasárnap reggeli rádiós meditációjában em-

lékezett édesanyjára, aki a sok megpróbáltatás ellenére őszinte lélekkel tudta egyedülletében is derűs szívvel énekelni: „Hogyne dicsérném az Istent...”

Ittész János néhányszor elmondta, hogy fiatalon az orvosi pálya választása is megfordult a fejében, aztán volt olyan korszaka, amikor lelkesen misszionárius szeretett volna lenni. Mégis, egész életében ízig-vérig evangélikus lelkész volt, még hozzá egyházának lelkésze. Nagyon hamar, már szolgálatának első időszakában megmutatkozott első számú lelki adottsága, az igehirdetés páratlan képessége.

Sohasem önmagát, hanem mindig Isten igéjét prédikálta és prédikálja. Hogy miképpen készül, az az ő műhelytitka. Abban azonban bizonyos vagyok, hogy sokat töpreng az előírt vagy a kapott textusról. Nemcsak egyedül, hanem a Mester előtt, az ő lábainál is. Mert Ittész János alázatos ember. Fejében összeáll a prédikáció, hiszen a jelek szerint nem írja le, mint ahogy sokan tesszük. E koncentráció a szószéken hozza meg gyümölcsét: színes és találó költői képekkel, hasonlatokkal, ám mégis tiszta fejjel és logikával és – ami számára elmaradhatatlan – az emberi szív eredendő csalárdságára, majd annak megjavulására való utalással formálódnak ajkán a törvény szigorát és a kegyelem evangéliumát hirdető, a lélekre ható szavak és a nyomdakész kerek mondatok.

Ittész Jánost mint igehirdetőt még püspöki szolgálata előtt akkor ismerte meg az ország, amikor a televízió közvetítésével kőszegi lelkész-ként ő hirdette a feltámadás evangéliumát az autóbusz-balesetben tragikusan elhunyt diákok koporsójánál. Plüssbabákról, Isten emlékeztetéséről beszélt, s egy ország hallgatta megrendülve. Jól emlékszem: édesapám a televízió képernyője előtt hangosan zokogott.

Tizenegy éves püspöki szolgálata alatt egyházkerülete gyülekezeteiben, közegyházi fórumokon, határainkon innen és túl is számtalan alkalommal hirdette Isten igéjét. Akik valami miatt nem értettek vele egyet, vagy nem kedvelték (hiszen mint mindnyájunknak, emberi gyengéi neki is vannak), igehirdetői karizmáját azok is elismerték. Ám sohasem csodáltatta magát, hiszen tudván tudta, hogy – amint Kierkegaard is írja – Isten ügyét, egyházát és vezetőit nem csodálni, hanem felvállalni és követni kell. Tudta azt is, hogy egy evangélikus teológusnak a kereszt nyelven kell beszélnie, de a keresztet nemcsak prédikálni kötelessége, hanem szükség esetén hordoznia is kell, vállalva akár a népszerűtlenség keresztjét is. Igen, az alázat mellett a kemény szelídség és a szerénység Ittész János további jellemvonása.

Még akkor is, ha hevesen tudott és tud ma is vitatkozni. Isten ügyének igazságát vállalta fel, amikor a küldésnek engedelmeskedett, és azzal is, hogy 1989-től kezdve folyamatosan, azaz megszakítás nélkül – tehát püspöksége idején is (!) – szerkesztőbizottsági tagja, egy rövid ideig egyik szerkesztője is, a *Keresztyén Igazság* című lapnak.

Hogy egyházvezetőként egyházkerületében mennyire volt lelkigondozó, én nem tudhatom. Azt viszont tanúsíthatom, hogy édesapám másfél évvel a halála előtt egyházi szolgálatának egy nehéz terhével hozzá fordult és tőle, Ittész János püspöktől kapott lelki biztatást.

1989-től kezdve folyamatosan, azaz megszakítás nélkül – tehát püspöksége idején is (!) – szerkesztőbizottsági tagja, egy rövid ideig egyik szerkesztője is, a *Keresztyén Igazság* című lapnak.

Egyházvezetőként egy új karizmája mutatkozott meg, amelyet az időközben elhunyt küzdőtársai nem ismerhettek meg. Ittzés János ugyanis a Magyarországi Evangélikus Egyház liturgiai megújulásának az élére állt, amelynek egyházunknak a szabadegyházak felé húzó ága nem nagyon örült. Pedig igazán ezáltal bontakozott ki, ezáltal vált teljessé Ittzés János lelkési és

Felismerte, *hogy nemcsak szegény, hanem hiányos is az egypólusú istentisztelet, amely csak az igehirdetésre épít.*

egyházvezetői szolgálata. Bármennyire egyedülálló igehirdetői karizmái voltak is, felismerte, hogy nemcsak szegény, hanem hiányos is az egypólusú istentisztelet, amely csak az igehirdetésre épít. Isten dicsérete, dicsőítése és hitvallásunk kiábrázolása történik meg a liturgiában, és

a Megváltónkkal, illetve a testvéreinkkel való közösség valósul meg – ahogy Luther nevezte – az oltáriszentségben, azaz az úrvacsorában. Az egyház sokszor frakciókra szakadó népét éppen a liturgiában megélt szentek közössége tarthatja egyben. Aki ezt felismeri, gyakorolja, sőt talán el is rendeli, az valóban episzkoposza, püspöke, „felvigyázója” a nyájnak.

Elmondhatjuk azt is, ha nincs Ittzés János, akkor 2005-ben valószínűleg a Magyarországi Evangélikus Egyházban sem áll fel az egyházunk múltját kutatni hivatott tényfeltáró bizottság, s a többi történelmi egyházhoz hasonlóan – személyes érdekek vagy éppen érintettség miatt – mi is „elmaszatoljuk” a kérdést. Pedig mennyi méltatlan támadás érte őt mindeztért akkor is, azóta is! Ittzés János és munkatársai azonban jól tudták, hogy egyházunk hitvallóinak, a Krisztus-követéssel járó kereszthordozást és szenvedést is vállaló elődeinknek tartozunk e valóban nehéz és ellentmondásos feladat elvégzésével.

Egyházvezetői időszakában egy általa káptalannak nevezett tanácsadó testület vette körül az ő kérésére, amely a szolgálati ideje alatt rendszeresen találkozott.

Bár egyházunk törvényei szerint hatvanhét éves korában Ittzés János püspök is nyugdíjba vonult, azóta is sokszor és sok helyen szolgál. Sokszor hívják gyülekezetekbe, konferenciákra prédikálni vagy előadni, legtöbbször istentiszteletet tartani.

Egyházkerületében – és azon túl is – ma is van körülötte egy főleg lelkészekből álló kisebb közösség, akik számára fontos az igazságért folytatott, kompromisszum nélküli küzdelem, Isten ígéjének hűséges hirdetése, az egyház tiszta tanítása, a lutheri teológia és – végül, de nem utolsósorban – a közösséget teremtő, egyházunk egyetemességét, katolicitását megjelenítő liturgia.

Püspök Úr! Küzdőtárs! Hittestvér! Idősebb Testvér! Kedves Barát!

Amint két éve, az Ordass Lajos-díj átadásakor elhangzott laudációdban is hallottuk, nem téged dicsérünk, hanem Urunkat. *Te laudamus!* Istennek vagyunk hálásak, aki a Magyarországi Evangélikus Egyháznak adta Ittzés Jánost.

Az Úr áldjon és őrizzen meg, tartson meg egyházunk épülésére, egyre növekvő családot örömére – az ő dicsőségére!

Szabadíts ki a hálóból ... (Zsolt 31,5)

Mirák Katalin (szerk.): *Egyházvezetők 1. Káldy Zoltán, Ottlyk Ernő. Budapest, 2014, Luther Kiadó, 730 o. /Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról, 1945–1990, 2./*

Az *Egyházvezetők 1.* címet viselő, Káldy Zoltán evangélikus püspök, valamint Ottlyk Ernő teológiai tanár ügynöki tevékenységét feltáró kötet már a második abban a *Háló* sorozatban, amely a Magyarországi Evangélikus Egyház és a szocialista rendszer erőszakos szervezetei – első sorban államvédelmi szervei – közötti kapcsolatok tisztázását tűzte ki céljául. Ennek intézményi hátterét a 2005. évi országos közgyűlés teremtette meg: felállította az ún. tényfeltáró bizottságot (jelenlegi tagjai: Mirák Katalin történész, Ittész Ádám történész, Kertész Botond történész, Csepregi András lelkész és Balás István ügyvéd). A kötet *Előszava* (9–11) ugyan szabadkozik a *Háló* kötetek megjelenésének lassú üteme miatt (9) – s valóban: a *Háló 1.*¹ 2010-ben, öt évvel a tényfeltáró bizottság munkájának megkezdése után, a *Háló 2.* pedig csak rá négy évre, idén jelent meg, mégis, elolvasva a könyvet, kijelenthetjük: megérte várni.

Alapvetően úttörő jelentőségű, hogy evangélikus egyházunk fontosnak tartja, és élen jár abban, hogy felfedje és nyilvánosságra hozza – a keresztyén felekezetek közül elsőként – azoknak az egyházi személyeknek a múltját, akik együttműködtek a marxi-lenini ideológia mázába burkolt – kemény vagy puha, de – diktatúra éveiben az egyházat első számú közellenségnek és a fennálló rendet megdönteni törekvő reakció melegágyának tekintő és ezért azt bomlasztani igyekvő állam belső elhárításával. Bár az ügynöki tevékenység egyes konkrét személyekhez köthető, mégis – minthogy egyházi személyekről van szó, és ezért állambiztonsági működésükkel egyházuknak ártottak – e tevékenység tisztázása kollektív egyházi érdek és feladat. Így egyrészt lehetővé válik, hogy az egyház kivédje a kívülről érkező, lejárató szándékú támadásokat, valamint az is, hogy önvizsgálat révén erkölcsileg és lelkiismeretében is megtisztuljon, s ezáltal küldetését is hitelesen végezze, hitelesen hirdesse az evangéliumot.

A tényfeltáró bizottság munkája – a bizottság 2010 óta végzett tevékenységéről lásd a kötet *Függelékében* (673–730) közölt zsinati jelentéseket (675–707) – több más szempontból is fontos vállalkozás. Egyrészt azért, mert – ahogyan azt a kötet *Előszavában* Gáncs Péter elnök-püspök, Pröhle Gergely országos felügyelő, valamint Hafenschner Károly és Abaffy Zoltán, a zsinat lelkészi és világi elnöke megjelöli – „az igazság keresése elvezethet a valódi kiengesztelődéshez.” (9) Az egyháznak és az egyház tagjainak készen kell állniuk arra, hogy mindazoknak, akik ügynöki tevékenységükkel akarva-akaratlanul ártottak egyházuknak, megbocsássa-nak. A bűnbocsánathoz viszont bűnvallás, de legalábbis a bűn megismerése, tisztázása és nem

1 Mirák Katalin (szerk.): *Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról. 1945–1990.* Budapest, 2010, Luther Kiadó. /Háló, 1./

annak elhallgatása, takargatása szükséges, ehhez pedig elengedhetetlen az igazság megalkuvást nem tűrő, de kellő empátiával történő feltárása.

Csepregi András, a tényfeltáró bizottság lelkes tagja az *Ábel, kelj fel! Az áldozat talpra állásáról és átfarmálódásáról* című teológiai bevezető tanulmányában (21–55) elmélkedik a megbocsátás folyamatáról, a tettes és az áldozat kapcsolatáról, tettesnek és áldozatnak a Biblia alapján történő megkülönböztetéséről, az áldozat lelki rehabilitálásáról. Kifejti, hogy illuzórikus volna elvárni, hogy a tettes bocsánatot kérjen. Ez volna ugyan a helyes keresztyéni viselkedés – ahogy a *Konfirmációi káté* is írja: „Ki előtt kell bűnösnek vallanod magad? Bűnösnek vallom magamat Isten

Ki előtt kell bűnösnek vallanod magad?

előtt, aki ellen minden bűnömrel vétkeztem, és embertársaim előtt, akiket megbántottam.”² –, a tapasztalat azonban Csepregi számára azt mutatja, hogy „[a]ki egykor tettessé vált, tettes is

marad” (22). Ennek ellenére Csepregi mégis hangsúlyozza a múlt tisztázásának szükségességét, hiszen ez hozzájárul ahhoz, hogy a szocialista rendszer áldozataira valóban áldozatként tekintsünk, amely az első lépés lehet „[a]z áldozatok gyógyítása, az örökölt sebek begyógyítása” (29) felé.

A tényfeltárás, vagyis az egyes egyházi személyek ügynöki múltjának feltárása tehát az egyháznak azért is fontos feladata, hogy az áldozatokat előtérbe helyezve igazságot szolgáltatson számukra, és megkövesse őket. Ehhez mindenképp elsőleges fontosságú, hogy meg tudjuk határozni, ki volt a korszakban áldozat, és ki tettes, illetve hogy ki milyen mértékben tekinthető áldozatnak, és milyen mértékben tettesnek. Ehhez már a kötet *Előszava* megadja az alaphangot: „Abban bízunk, hogy [...] valóban túl tudunk lépni az »ügynöközés« káros gyakorlatán.” (10) Nemcsak azok voltak ugyanis a népi demokrácia áldozatai, akikről jelentések készültek, akiket az állambiztonság megfigyelt, hanem gyakran a jelentéstevők, maguk az ügynökök is (nem beszélve arról, hogy az ügynökök egymásról is rendszeresen jelentettek). Másképpen kell viszonyulnunk, a „Virág” fedőnevű ügynökhöz, azaz Keken Andrásához, akit zsarolással, megfélemlítéssel és az Andrassy út 60. borzalmainak emlékével szerveztek be, s aki jelentéseivel igyekezett senkinek sem ártani (jelentései végén a tartótiszt gyakran jegyzi meg, hogy a beszámoló nem tartalmaz operatív jelentőségű információt), és másként kell viszonyulnunk a „Szamosi László” fedőnevű ügynökhöz, vagyis Ottlyk Ernőhöz, aki jelentéseiben teljesen azonosul a szocialista ideológiával, és olyan mértékben törekszik másokat (például Keken Andrást) befekeztíteni, lejáratni – nem ritkán a saját karrierjének építgetése érdekében –, hogy a *Háló* 2.-ben közölt jelentéseket (524–667) olvasva akaratlanul is felmerül az olvasóban a kérdés: mennyiben tekinthető ez az ember keresztyénnek?

A tényfeltáró bizottság – ahogy az elsőben, úgy a *Háló* sorozat második kötetében is – tudatosan törekszik arra, hogy a korszakot, a korszak mentalitását az olvasóval átéreztesse, az olvasót az ügynöki jelentések olvasásához empátiára ösztönözze, a kötet két főszereplőjének, Káldy Zoltánnak és Ottlyk Ernőnek a lehetséges motivációit feltárja, s a fent vázolt különbséget ügynök és ügynök között megtegye és érzékeltesse.

2 *Konfirmációi káté*. Budapest, 1961, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály

Mindezt a kötet történész szerzői három, lábjegyzetekkel gazdagon ellátott bevezető tanulmányon, valamint a kötet egyes szerkezeti egységeit elválasztó és összekötő fényképgyűjteményen keresztül valósítják meg. A fentebb már említett *Előszót* követően Mirák Katalin egy rövid *Bevezetésben* (12–17) vázolja fel a tényfeltáró bizottság eddigi és további munkájának irányát – eszerint a „publikációsorozat a hálózati (ügynök-) eseteket az evangélikus egyházvezetői szintek szerint és »felülről lefelé« veszi sorra” (12) –, valamint felveti a kötet témáját, s meghatározza az időkeretét: 1956–1972. Kifejti, hogy azért esett a választás Káldy Zoltán és Ottlyk Ernő állambiztonsági tevékenységének bemutatására, mert a „korai Kádár-korból egyelőre ketten kerültek elő kétséget kizáróan egyértelmű és megfelelő mennyiségű irat a volt belügyi szervek anyagát őrző Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárából.” (13) A *Bevezetésben* hívja fel Mirák a figyelmet az evangélikus tényfeltárás egyik alapelveire, az „ügynökesetek árnyalt, a különbségeket is érzékeltető bemutatására” (15), s itt körvonalazza azokat a szempontokat is, amelyek alapján a két ügynök személyiség- és hozzáállásbeli különbségeit a jelenéseken keresztül össze lehet hasonlítani.

Az összehasonlítást majd Kertész Botond *Káldy Zoltán állambiztonsági tevékenysége* (218–268) és Ittész Ádám *Ottlyk Ernő állambiztonsági tevékenysége* (436–519) című tanulmánya teszi lehetővé. Ezeket azonban megelőzi Mirák Katalin *Színe és visszája. Kádár-korszak – állambiztonság – egyházak (1956–1972)* című értekezése (61–205). Ebben a közel százötven oldalas munkában a „Kádár-korszak és az akkori egyházpolitika végrehajtó csúcsszervei működési mechanizmus[át]” (61) mutatja be, s ezáltal Káldy és Ottlyk később ismertett állambiztonsági tevékenységét is szélesebb kontextusba helyezi. E csúcsszervek (Állami Egyházügyi Hivatal, Belügyminisztérium, politikai vezetés) kapcsolatrendszerét Mirák sűrű szövevethoz hasonlítja, a tanulmány célja pedig az, hogy az olvasó számára öt fejezetre szétbontva szemléltesse ennek a szövetnek a színét és a visszáját. Mirák mindenekelőtt a korszak általános politikai háttéréről ad áttekintést. Megismerjük a Kádár-kor külpolitikai helyzetét, amit alapvetően a Szovjetuniótól való függés határozott meg, a belpolitika alakulását és a belső korszakhatárokat (például 1956–1963: a konszolidáció és a forradalom utáni megtorlás évei), valamint a kádári belpolitika alapvető motívumait, vagyis az „aki nincs ellenünk, az velünk van” filozófiáját, illetve az ellenforradalmi reakció és a Rákosi-féle terror ellen indított kétfrontos harc politikáját. A második és a harmadik fejezetben a pártállam és az egyház kapcsolatába nyerünk betekintést. Áttanulmányozhatjuk az 1956. évi forradalom utáni egyházi visszarendeződés – azaz az egyház behódoltatásának – stratégiáit, jogi és teológiai (lásd: diakóniai teológia) eszközeit, illetve annak konkrét kivitelezését, valamint megismerhetjük a Kádár-kor alapvető egyházpolitikáját, amely teljes együttműködést és alárendelődést várt el az egyháztól. Az ezt az alárendelődést biztosító legfőbb szervezetet, a teljes ügynökrendszert működtető állambiztonságot mutatja be Mirák a negyedik fejezetben. Itt betekinthetünk az 1956-ban felszámolt Államvédelmi Hatóság helyére kiépülő állambiztonság újjászerveződésébe, az ÁVH-s állomány részleges átmentésébe, illetve az állambiztonság szervezeti struktúrájának alakulásába (például 1962-ben kialakították a főcsoportfőnökségeket). Mirák itt mutatja be az ügynöki hálózat 1956 utáni újjáépítését is, a hálózati munkát szabályozó rendelkezéseket, valamint az állambiztonság egyhá-

zakhoz való viszonyulását. Eszerint az állambiztonság az egyházat mindvégig az ellenforradalmi reakció melegágyának tekintette, s ezért igazán még az őket szervilisen kiszolgáló egyházi vezetőkben sem bízott meg. A tanulmányt záró fejezetben Mirák konkrét példákon (többek között a fóti ügyön) keresztül szemlélteti az egyházi személyek elleni állambiztonsági intézkedések módszereit, amelyeknek egyik legfőbb alapelve az áthárítás volt, miszerint az egyházi reakció – vagyis a hivatalos vonaltól való bármiféle eltérés – kigyomlálásába igyekeztek közvetlenül nem beavatkozni – ezzel is az egyház belső szabadságának látszatát keltve – s a piszkos munkát a megbízható egyházi vezetőkre bízni.

Mirák munkáját Káldy („Pécsi”) és Ottlyk („Szamosi László”) ügynöki jelentéseiből válogató forrásközlések („Pécsi”-dokumentumgyűjtemény [281–421] és „Szamosi”-dokumentumgyűjtemény [524–667]), illetve a fentebb már említett, azokat mindkét esetben megelőző bevezető-elemző tanulmányok követik.

Az állambiztonság az egyházat mindvégig az ellenforradalmi reakció melegágyának tekintette.

Kertész Botond Káldyról szóló és Ittzés Ádám Ottlykról szóló munkája azonos felépítésű. Mindenekelőtt a két egyházi személy életét

mutatják be. Megismerjük Káldy és Ottlyk gyermek- és fiatalkorát – mindketten nemesi múlttal rendelkező, hagyományos evangélikus családból származtak –, valamint életpályáját. Káldyét 1971-ig, országgyűlési képviselővé választásáig követhetjük nyomon. Káldy ekkor kérte az ügynöki hálózattól való felmentését, amit meg is kapott. Ezután csak társadalmi kapcsolatként foglalkoztatták, s ilyen minőségében legfeljebb már csak alkalmanként, önkéntes alapon osztott meg információkat az állambiztonsággal. Minthogy viszont 1971 utáni állambiztonsági tevékenységére vonatkozó bizonyíték nem maradt fenn, ezért Kertész sem követi tovább Káldy életét. Ittzés ellenben Ottlyk Ernő pályáját élete végéig ismerteti, mert bár őtőle sem maradt fenn 1967 után – azaz püspökké választását követően – jelentés, de ennek oka nem a hálózattól való kilépés, hanem az, hogy 1989-ben – Ottlyk igazolhatóan mindaddig szorgalmasan jelentett – az 1967 utáni anyagát megsemmisítették. Ezért Ittzés tanulmánya is csak említés szintjén foglalkozik Ottlyk 1967 utáni életével. Káldy életrajzában kiemelten hangsúlyosak az 1958 és 1971 közötti püspökevei, Ottlykéban pedig a teológiai tanári működése – ez idő alatt 1959 és 1963 között egészen a dékánuságig jutott –, hiszen a vizsgált időszakban mindkét esetben ilyen minőségükben születtek a jelentéseik. Káldynál külön figyelmet kap püspökségén belül a külügyi munka, a személyi kérdések megoldása – vagyis az egyházi reakciónak és Ordass Lajos körének (Kendeh György, Dóka Zoltán, Botta István, Danhauser László, Scholz László, Schulek Tibor) vidékre való száműzése –, valamint a Káldy által kidolgozott és az evangélikus egyházra kényszerített diakóniai teológia. Erről Kertész tömören a következő véleményt fogalmazza meg: „A szocialista társadalmi berendezkedés támogatásával a diakóniai teológia olyan politikai rendszert szolgált, amely bukásáig az egyház és a hit megsemmisítésére, elsorvasztására törekedett.” (237)

Az életrajzi áttekintőt először a Káldyról és az Ottlykról készült ügynöki jelentésekben kibontakozó kép bemutatása követi (Káldyról sokan megemlítik gyakori dühkitöréseit, Ottlykot

pedig általában kedélyes, csöndes, emberséges tanárnak jellemzik), majd ennek kontrasztjaként a szerzők kettejük állambiztonsági működését vázolják fel. Jelentéseik általános, statisztikai elemzése (mi a jelentéseik témáinak egymáshoz viszonyított aránya, milyen gyakran jelentettek, stb.) után tematikus felosztásban számos konkrét jelentés tételes ismertetését olvashatjuk. Ezekben a jelentésekben gyakran számolnak be külföldi konferenciákról, jelentenek külföldi és hazai egyházi személyekről, egymásról (mindketten a másik módszeres lejárátására törekedtek), de előfordulnak még hangulatjelentések, illetve Káldy esetében fontosak az Ordass Lajossal kapcsolatos beszámolók is. Tartótisztjeik mind „Pécsi”, mind „Szamosi” jelentéseivel elégedettek voltak, bár Káldy esetében gyakran éreztek egyházmentő szándékot. Ottlyk jelentései kapcsán ilyen probléma nem merült fel, „Szamosiként” mindent megtett az egyház lejárátása érdekében, jelentéseiben pedig „[a]z ártó szándék nem egy esetben teljes nyíltsággal és durvasággal mutatkozik meg” (519).

A tematikus ismertetőket forrásközlés követi. A *dokumentumok közlésének szempontjai* (213–215) című részben meghatározott kritériumok alapján a szerzők „Pécsitől” harminckettő, „Szamositól” negyvenhárom jelentést közölnek, időrendi sorrendben. Minthogy a két ügynöktől fennmaradt több száz jelentés mindegyikének közlésére nem volt lehetőség, a két dokumentumgyűjtemény végén az olvasók kronologikus rendbe tagolt tartalomjegyzékből tájékozódhatnak az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában megtalálható jelentések tárgyaról és fellelhetőségének pontos helyéről.

Összességében kijelenthetjük, hogy a *Háló 2.* kötet nem pusztán történeti munka, hanem történeti jelentőségű munka, s fontos mérföldkő a

magyarországi – s nem csak az evangélikus – egyháztörténet kutatásában. Ez a kötet a konkrét, a korábban esetleg csak az ezzel a témával foglalkozó kutatók által ismert források közlésén és az azokhoz kapcsolódó kutatásokon felül egy teljesen új módszertant, az egyházi tényfeltárás egyházépítő szándékú módszertanát teszi le az asztalra, ahol a tények pusztá közléséhez keresztyén lelkiület társul, s ezért az egyes egyházi személyek ügynöki múltjának feltárása együtt jár az egykori ügynökök vagy hozzátartozók előzetes tájékoztatásával és az ő igényük szerinti lelkipásztori beszélgetéssel. Az egyházon belül továbbra is előfordulnak a tényfeltárással vagy annak módszereivel szembehelyezkedő, kritikus hangok – akik jelen voltunk a kötet február 24-i bemutatóján, mindezt meg is tapasztalhattuk. Ez persze érthető, hiszen még csak huszonöt év telt el a rendszerváltozás óta, ezért sokan vannak még, akik személyesen vagy családi kötődéseik révén érintettek a tényfeltárás folyamatában, mégis egyre szélesebb körben látják be e folyamat jelentőségét. A tényfeltárásnak ugyanis talán az egyik legfontosabb feladata, hogy rámutasson arra a téves álláspontra, miszerint a népi demokratikus államhatalommal való együttműködés – azaz mind szervezeti, mind teológiai alárendelődés – hozzájárult ahhoz, hogy az egyház abban az el-lenséges közegben fennmaradjon. Ez az álláspont azért nem állja meg a helyét, mert az egyház feje maga Jézus Krisztus, ezért annak megtartása minden emberi erőnél biztosabb kezekben van. Ennek felismerése pedig a hitbeli megerősödéshez segít hozzá bennünket.

Egy teljesen új módszertant, az egyházi tényfeltárás egyházépítő szándékú módszertanát teszi le az asztalra.

Summary

Having Pentecost in mind and longing for the work of the Holy Spirit who brings our hearts closer to Christ two writings of our current issue takes a look at what the presence of the Holy Spirit means to the people of the church.

The sermon from **Gábor Weltler** bears witness to where the power and strength of the Holy Spirit lies: pointing at and preaching about Christ. This is followed by the study from **Joachim Heubach** which shows the *gift of the Spirit as the completion of the promise of God*.

We continue two of our series: in our *Luther's Theology for Everyone* column **József Tubán** writes about the *situation of the status confessionis*, whereas in the *Luther-Conference* column we continue the study of **Antal Véghelyi** about the unity of the church. Also we begin bringing the lecture from **Gábor Ittész: Reformation and Culture. Luther, Melancthon and Aristoteles at the University of Wittenberg in the beginning of the 16th century**.

This is followed by a writing of Tibor Fabiny with which we greet the seventy-year-old bishop János Ittész, who has been a member of our editorial committee for 25 years.

Finally a young historian, **Gergely Isó** presents the *second volume of the "Háló" ("Network") series titled Church Leaders 1*.

We hope to offer our readers enriched minutes of reading with our periodical once again!

Zusammenfassung

In Gedanken an Pfingsten und in Andacht vor der Aufgabe des Heiligen Geistes, die Herzen für Christus zu erwärmen, beschäftigen wir uns in zwei Schriften dieser Ausgabe damit, was die Gegenwart des Heiligen Geistes für das Kirchenvolk bedeutet.

Die Predigt von **Gábor Weltler** belehrt uns über die auf Christus hinweisende und ihn verkündigende Kraft des Heiligen Geistes; eine Studie **Joachim Heubachs** stellt die *Gabe des Geistes als Erfüllung der Verheißung Gottes* vor.

Wir setzen auch unserer Reihen fort: in unserer Rubrik *Lutherische Theologie für Jederman* schreibt diesmal **József Tubán** über die *Situation des status confessionis*, die Rubrik *Lutherkonferenz* setzen wir fort mit **Antal Véghelyis** Studie *Von der Einheit der Kirche*. Wir beginnen außerdem mit der Veröffentlichung einer Vorlesung von **Gábor Ittész: Reformation und Kultur. Luther, Melancthon und Aristoteles an der Wittenberger Universität zu Anfang des 16. Jahrhunderts**.

Danach gratulieren wir mit **Tibor Fabiny** dem siebzigjährigen Bischof János Ittész, der seit 25 Jahren Mitglied unserer Redaktion ist.